

Könyvszemle

Olvasónapló

Mostanában jelent meg harmadik, átdolgozott és javított kiadásban Bona Gábor, a Hadtörténeti Intézet éveken át volt parancsnokának első nagy munkája, az 1848/49-es forradalom és szabadságharc tábormokainak és törzstiszteinek életrajzi adatait összefoglaló kötete. Ezt folytatta a szabadságharc kapitányainak, majd legutóbb három kötetben a hadnagyok és főhadnagyok adatait tartalmazó munka. Sokéves kutatás, ernyedetlen szorgalom, a téma iránti lelkesedés eredménye ez a három mű együtt, ha nem is életmű, mert ahhoz a szerző szerencsére még fiatal. Az első kötetben voltaképpen már fölvezolta a szabadságharc honvédtiszteinek történetét, az előzményekkel, a Habsburg-monarchia seregében való tiszti karrierrel. A tisztikar adatait sok szempontból, és a szabadságharc különböző fontos pillanatainak vonatkozásában is összeállította, a besorolások nehézségei ellenére, különösen ami a nemzeti hovatartozást illeti (a korszakban ez még nem volt egyszerű). Az biztosnak tekinthető, hogy a tisztikar 72,5 %-a magyar volt, 14,6 %-a német, 4,2 %-a lengyel, de egyéb, hazai és külföldi etnikumok képviselői is akadtak köztük. Társadalmi vonatkozásban nem érdektelen, hogy a magyar nemzetiségűek 87,3 %-a volt nemes, a németeknél csak 28,2 %, a lengyeleknél viszont 100 %. A németek 68 %-a aktív vagy nyugdíjazott hivatásos katonatiszt volt, a magyaroknál ez az arány jóval alacsonyabb persze. A ranglétrán lefelé haladva a magyarok aránya csökken. A magyarok nagyobb része a mai, trianoni országterületen

kívül született. Sokan a harcot önvédelemnek tekintették, csak a kisebbség látta forradalmi, netán a világszabadság ígézetében. Már a törzstisztek közt is sok volt a fiatal (akárhány tábormok is csak 30 feletti), az alsóbb rangoknál még több, nem egy 14–16 éves hadnagy vagy 17–19 éves kapitány is akadt. A kötetek zömét az egyes (betűrendben felsorolt) tisztek életrajzi adatai jelentik, a felhasznált forrás jelölésével. A tábormokok esetében nyilván ezek az életrajzok bővebbek, az alsóbb beosztásúaknál többnyire csak néhány sorosak.

Ezek a kötetek pontosan azok, amelyeket mindenki használ majd, elévülhetetlenek, hiszen ameddig lesznek magyarok, addig mindig érdeklődni fognak 1848/49 iránt. Az ilyesféle művek sokkal maradandóbbak, mint a nagy monográfiák.

(Bona Gábor: Tábormokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. 3. átdolg. jav. kiadás. Heraldika, Budapest, 2000, 773 o. – Kossuth Lajos kapitányai. Zrínyi, Budapest, 1988, 781 o. – Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. 3 kötet, Heraldika, Budapest, 1998–1999, 531, 745, 564 o.)

*

1875–76 fordulóján kezdődött a diplomácia-történetben nagy keleti válság címen jegyzett eseménysor. 1876/77 fordulóján már eléggé valószínűnek látszott az újabb orosz-török háború (akkor már több mint másfél évszázada átlagban 20–30 évenként követték egymást az ilyen összecsapások). Az 1849-es orosz intervenció meg a magyar-

török kapcsolatokat jegyében (akkor volt éppen divatos elmélet a magyarok török származása) a magyar fiatalok (gyakorlatilag egyetemi hallgatók) az év elején díszkardot nyújtottak át az egyik török főmértősnak. 1877 áprilisában II. Abdül-Hamid szultán a török hódoltság idején Konstantinápolyba került kódexek közül 35 kötetet visszaadott a magyaroknak. Egy küldöttség vitte ezt – de nem Budapestre, hanem Bécsbe, talán a törökök melletti rokonszenvtüntetésétől félve, bár az osztrák-magyar külpolitika ekkor maga is egyértelműen szemben állt az orosz birodalommal. Viszont egy másik küldöttség Szülejmán sejk vezetésével indult Magyarországra, ahol április 29. és május 4. közt időztek. Ezt a küldöttséget az akkori Magyarországon mindenfelé nagy lelkesedéssel köszöntötték. Egy fantasztikusan sokoldalú korabeli tudós, Erödi Béla (1846–1936), aki irodalomtörténészként és nyelvészként sokat tett a törökök magyarországi megismertetése érdekében, de a balkáni egyéb népek is számon tartják ismeretterjesztő munkásságát, díszkötetet adott ki még abban az évben a küldöttség utazásáról, minden nap részletes programjával, a korabeli patetikus stílusú beszédekkel, jó néhány illusztrációval. Az oszmán birodalom megalakulásának 700. és a magyar államiság 1000. évfordulója alkalmából ezt a kötetet most újra kiadták, párhuzamos hasábokon a magyar és török szöveget, az eredeti illusztrációkkal. Dávid Géza, a Magyar–Török Baráti Társaság elnöke írt a kötethez magyarózó bevezetést, a könyv végén pedig Knapp Éva az Egyetemi Könyvtár kéziratárát ismertette, ezen belül az ekkor idekerült 35 kódex, illetve 14 Corvina jegyzékével és néhány oldal színes facsimiléjével. A kötetet Dávid Géza és F. Tóth Tibor szerkesztette. A mű egészében nagyon jól adja vissza a kor atmoszféráját, a többek között Jókai által is tartott, manapság már kissé túlzottan szónokiasnak tűnő beszédekkel. A magyar történeti tudatban igen erős függet-

lenségi szemlélet egyik jelentős megnyilvánulásának is tekinthető az egész ügy. A mai olvasó mintegy első kézből értesülhet az eseményekről.

(Erödi Béla: Csok jása! A török küldöttség látogatásának emlékkönyve. Magyar–Török Baráti Társaság. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2001, 131 o.)

*

Hovanyecz László nevezte nemrég a 2001 májusában akadémikussá választott Romsics Ignácot a magyarországi nemzetiségi kérdés egyik legkiválóbb szakértőjének. Legutóbbi könyve a trianoni békeszerződésről újfent igazolja ezt a megállapítást. A szerző megsokolt világos, szikár stílusában összegzi a mai olvasó számára ennek a mindmáig indulatokat ébresztő nemzetközi szerződésnek az előzményeit, létrejöttét és következményeit. A dualizmus korától vizsgálja az előzményeket – nagyon helyesen – az egész Osztrák-Magyar Monarchia helyzetéből, nemzetiségi összetételéből kiindulva. Utal a nemzeti kérdés rendezésére vonatkozó hazai és külföldi javaslatokra, amelyek zömmel még a Monarchia fenntartásának jegyében készültek. Az első világháború idején a Monarchia legtöbb nemzetisége, pontosabban azok külföldön élő politikai képviselői már egyértelműen a birodalom nemzeti alapokon történő felosztását tűzték ki célul. A nyugati hatalmak azonban sokáig bizonytalanok voltak, csak 1918 nyarára és kora őszére fogadták el a felosztást mint a probléma megoldását.

Eddig Romsics Ignác az egész Monarchiában gondolkodik, de innen kezdve, helyesen, már csak a történeti Magyarország perspektívájában vizsgálódik. Eseménytörténeti vonatkozásban bemutatja ennek a Magyarországnak a háborús vereség nyomán bekövetkező felbomlását, a nemzetiségek elválását, csatlakozását szomszédos, olykor új államokhoz. Beszámol a párizsi békekonferencián a magyar határok megállapítására

vonatkozó tárgyalásokról, amelyek vég-eredménye nagyjából a békeszerződésben kialakult vonal volt. A Tanácsköztársaság megléte és harcai ezeknek a határoknak a kialakulását érdemben már nem befolyásolták. Az 1920 januárjában Párizsba érkező magyar békedelegáció a területi integritást próbálta megtartani, jóval kevésbé hangsúlyozva az etnikai szempontokat. Ezek persze a határok végleges megállapításánál valóban kevés szerepet játszottak, az angol, az amerikai és az olasz delegáció vezetői nem egyszer utaltak a magyar etnikai szempontra, a francia delegáció azonban a legtöbb esetben hajthatatlanul az utódállamok követeléseit hajtotta keresztül. A magyar delegációt vezető Apponyi beszéde a nagyhatalmak néhány képviselőjének érdeklődését ugyan felkeltette, de semmi következménye sem volt, a feltételek megváltoztatására irányuló kísérletek is kudarccal végződtek, az esetleges későbbi változtatásokat homályosan emlegető, ún. Millerand-féle kísérőlevél írott malaszt maradt. Az egyoldalúan diktált békét 1920. június 4-én alá kellett írni, és még abban az évben ratifikálni. A végrehajtás már csak a pontos határok kijelölésére vonatkozott, hiszen a területeket a szomszédok addigra már régen megszállták. A végső határvonal máig ismeretes, a kötet azonban számos térképet közöl a különböző delegációk által javasolt határokról, ahol olykor a magyar szempontból kedvezőbb megoldások is felvetődtek.

A szerző egy epilógusban vonja le a végső tanulságot: a békeszerződés a magyar etnikum szempontjából roppant sérelmes volt, manapság azonban már lehetetlen volna valamiféle változtatás. Ez a józan hang nagyon fontos ebben az érzékeny témában. Romsics ezt mindvégig be tudta tartani, a tények pontossága mellett ez is nagy erénye. A bibliográfia a legfontosabb, elsősorban magyar nyelvű szakirodalmat, és a forráskiadványokat sorolja fel.

(Romsics Ignác: A trianoni békeszerződés. Osiris zsebkönyvtár. Osiris, Budapest, 2001, 246 o.)

*

A budapesti egyetem újkori magyar történeti tanszékének halk szavú, szerény, de igen komolyan munkálkodó oktatója nem nagy terjedelmű, de igen fontos kötetben adta ki 1988–1997 közt megjelent, itt átdolgozott és megszerkesztett tanulmányait, cikkeit, könyvismertetéseit, amelyek a magyarországi kisebbségek 1945–1993 közti helyzetéről számoltak be. A könyv első részében források, rendeletek, törvények és rájuk vonatkozó magyarázatok kerülnek elő. Elsőnek az ENSZ 1945. évi Alapokmányához fűzött magyar hivatalos reflexiók, egy 1945-ös magyar törvénytervezet, „A magyarországi nemzetiségek jogi helyzetét szabályozó rendelet alapelvei” című dokumentum, amely az 1968-as nemzetiségi törvényt követően fogalmazódott meg. Mindkettő hazai levéltárban pihent eddig. A német kitelepítéssel foglalkozó korabeli, a baloldalon zömmel gyűlölködő sajtóról számol be a következő cikk, majd megint ismeretlen levéltári anyag alapján mutatja be a szerző az 1946 szeptemberében jugoszláv részről felvetett önkéntes lakosságcsere-re vonatkozó tervezetet, amely az akkor nyilvános magyar-csehszlovák lakosságcsere-egyezmény mintájára legfeljebb 40 000 magyar kicserélését tervezte 40 000 magyarországi délszlávval. A vagyoni rendelkezések egyértelműen mutatják, hogy itt is a győztes és a legyőzött nem egyenjogú szerződéséről lett volna szó, a tervezet azonban akkor a kormányok titka maradt. Nagyon érdekes a nemzetiségi közoktatás helyzetét 1945–56 között bemutató tanulmány: egy 1945-ös rendelet az egyes településeken népszavazástól tette függővé, vajon nemzetiségi vagy magyar nyelvű, de a nemzetiségi nyelvet is oktató iskolát kíván-e a lakosság. Végül nem nép-

szavazás alapján, hanem a népesedési adatoknak megfelelően, Tildy Zoltán miniszterelnök 1946 januári rendelete alapján hozták létre a nemzetiségi iskolákat, az 1945/46-os tanévben 30 nemzetiségi nyelvű és 62, a nemzetiség nyelvét is oktató, de magyar nyelvű iskola létezett. 1947-ben a román és a jugoszláv kormánnyal kötött kulturális egyezményekbe is belefoglalták a nemzetiségi iskolák kérdését. Az 1948-as államosítás a nemzetiségi nyelveken oktató felekezeti iskolákat is államosította, ami változásokra vezetett. A németek kitelepítése miatt német iskola nem volt, politikai okokból a délszláv iskolák száma is csökkent a „láncos kutya-szindróma” miatt. 1948 után azonban a német iskolákat ismét létrehozták, de mindössze kettő volt német oktatási nyelvű, 100 iskolában csak a németet is tanították. A szlovák iskolák esetében a számok 5 és 119, a délszlávoknál 20 és 45, a románoknál viszont mindkét iskolatípusból 11 volt. A Kádár-korszakban 1958-ban és 1968-ban hoztak rendeleteket a kérdés rendezésére, de nem sok eredménnyel. 1968/69 volt a mélypont, amikor is csak 25 000 lakos vallotta magát nemzetiséginek, a többiek féltek ennek bevallásától. Az érdemben már 1945 után létrehozott nemzetiségi szövetségek szerepe a hatalom támogatása volt (közvetíteni a „párt és az állam” szavát, ahogy Föglein Gizella a címben fogalmaz), 1968 után hivatalosan a híd szerepét szánták nekik, de érdemben továbbra is csak a rendszer erősítése volt a feladatuk. A nemzetiségek helyzetének jogi szabályozására (a szerző a jogi kérdésekben módfelett jártas), a kétoldalú egyezményekre és a párthatározatokra (1956, 1958, 1968, 1968) utal, egyik sem hozott érdemi változást, csak az 1993. évi 77., 1968 óta az első, parlamenti úton megszavazott nemzetiségi törvény.

A második rész elején a szerző nyilatkozik kutatási terveiről, röviden áttekinti a németek (végül is csak részleges) kitelepítését,

utalva a kitelepítettek akkori ragaszkodására szülőföldjükhöz. A magyar-csehszlovák lakosságcsere felvázolása után a németek jogainak visszaszerzésére is kitér. Nagyon egyértelműen kimondja, hogy az egész pártállami korszakon keresztül a nemzetiségi politika látszatjogokat deklarált, a tényleges rendelkezések általában nem kerültek nyilvánosságra. Az asszimiláció szándékát persze soha senki sem mondta ki, de a politika valójában erre irányult. Az utolsó írás a szerző pesszimista hangvételű interjúja, „Kisebbségek vesszőfutása” címen.

Lehet, hogy Föglein Gizella írásai sok olvasónak majd nem tetszenek. Az akár Széchenyi István önbírálatára emlékeztető hangnemű mondanivalóval azonban mélyen egyetértünk. Bár legalább a politika hangadói olvasnák el ezt a munkát!

(Föglein Gizella: Nemzetiség vagy kisebbség? A magyarországi horvátok, németek, románok, szerbek, szlovákok és szlovének státusáról 1945-1993. Forrásközlések, tanulmányok, cikkek. Budapest, Ister, 2000, 151 o.)

*

Az érsekújvári születésű Vadkerty Katalin, a pozsonyi pedagógiai főiskola oktatója, majd a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének kutatója jó néhány kiváló monográfiát publikált a szlovák területek 1918 előtti, kapitalizmuskori történetéről. Nyugdíjazása után az 1945 utáni csehszlovákiai magyar kisebbség történetének kutatásába fogott, amit elősegített az a körülmény, hogy akkor vált hozzáférhetővé számos, addig titkos levéltári anyag. Először 1993-ban adott ki egy kötetet az ún. reszlovakizációról, azután 1996-ban a köztársaságon belüli deportálásról, 1999-ben pedig a magyar településterületet fellazító belső telepítésekről. Ezt a három kötetet adta ki most trilógiává összevontan a csehszlovákiai, majd szlovákiai magyarok munkáit nagy szor-

galommal és eredménnyel publikáló pozsonyi Kalligram Kiadó. A trilógiában ezek három könyvként szerepelnek, természetesen az események tényleges időrendjében. A jegyzetek, meg egyéb mellékletek csak a teljes szöveg után következnek.

Vadkerty Katalin a prágai és pozsonyi állami levéltárak anyagára épít elsősorban, de természetesen budapesti levéltári anyagot is használ, meg a kérdés eddigi szakirodalmát, amely persze nem sok, két lapon elfér. Időrendben az 1945 őszén kezdődő deportálásokkal indul, ezekre azért volt szükség, mert a németek kitelepítése miatt a cseh tartományokban munkaerőhiány támadt. A kassai kormányprogram értelmében a magyarok már meg voltak fosztva állampolgárságuktól, Beneš és a többi állami vezető szerint azt teheték velük, amit akartak. Eleinte önkéntes alapon toborozták a mezőgazdasági dolgozókat, hamarosan azonban már kötelezően; az ellenállás miatt úgy, hogy a kijelölt községeket éjjel körülfogta a katonaság, másnap reggel pedig már vitték is az embereket (a lakosságcsere-egyezmény megkötése után még inkább). Ezt hivatalosan „történelmi feladatnak” tekintették, az ezer éve elkobzott szláv föld jogos visszaszerzésének. 1947 februárjáig 43 546 személyt, köztük 5422, hat éven aluli gyermeket (12,5 %) szállítottak így cseh területre. Károlyi Mihály, Mindszenty és hazai, magyar antifasiszták tiltakoztak Benešnél, fasiszta módszerekre célozgatva. A szegényebb lakosokat vitték el, a módosabb gazdákat a lakosságcserere szánták. Az északi vidékekről délre telepített szlovákok szegényes voltak miatt nem is fogadták el a kiűritett lakásokat, csak a Szovjetunióból és Romániából hazatelepített szlovákok elégedtek meg velük. 1948-tól a magyarellenesség osztályharcos felhangokat is kapott, a magyar kulákok ellen irányultak az intézkedések. A deportáltak egy része illegálisan hazatért, 1948 után már legálisan szállították őket. Okáli

belügyi megbízott (miniszter) folytatni akarta a deportálást, de Široký miniszterelnök-helyettes leállította. 1948-ban a deportáltak egy része még kárpótlást is kapott, majdnem 32 millió koronát, ami a kár mintegy 30 %-át tette ki. A szerző végső értékelése, hogy ezek az események az ENSZ szabályai szerint majdnem elérték a genocídium fokozatot.

A II. könyv a belső telepítéseket és a csehszlovák-magyar lakosságcsere tárgyalja. A kassai kormányprogram 1945. április elején kollektíven bünyösnek nyilvánította a magyar lakosságot, a földbirtokot elkobozták, erre külön konfiskációs bizottságokat hoztak létre. Több mint 614 ezer ha földterületet koboztak el, ennek a fele volt a mezőgazdaságilag művelt terület. Az első bécsi döntés értelmében Magyarországhoz visszakerült területről akkor a cseh telepéseket elűldözték, ezek most visszajöttek, és ez bizonyos csehellenességet is keltett. Különösen ellenszenvesek voltak az itteni földek szláv kézre vételében a partizánok, akik kiváltságos helyzetet igényeltek. Olyanokat is hoztak erre a déli területre, akik birtokát északon állami megfontolásokból, pl. az árvai vízlépcső építése során sajátították ki. Szlovák telepések a legtöbb szocialista országból érkeztek, Bulgáriából pl. 270 család, közülük 36 ment Csehországba. Azoknak, akik Kárpátaljáról jöttek a déli területekre telepéseknél, igazolniuk kellett cseh vagy szlovák nyelvtudásukat és azt, hogy 1938 előtt ilyen tannyelvű iskolába jártak. Részletes kimutatók találhatók itt, hogy melyik észak-szlovákiai járásból hányan, hová kerültek. Az ideérkezettek az északi állattartó gazdálkodáshoz értettek, az intenzív alföldi földművelés idegen volt számukra. A telepések panaszkodtak a magyarokra, az itteni szlovák állami hivatalnokokra, meg a Magyarországról jött szlovákokra. A végeredményre több összesítés volt található, az egyik szerint 196 községben 47 520 ha terület jutott a telepéseknek, más adat szerint 70 254 ha. A

magyar többség megbontása csak részben sikerült, 15 járásban még mindig 20 % felett volt a magyarok aránya (az átlag szélső adatai 87,8, ill. 27,7 %).

Ez a könyv tárgyalja a magyar-csehszlovák lakosságcsere kérdését is. Az állam tisztá szláv jellegének megteremtése a moszkvai kommunisták körében már 1943-ban előkerült Gottwald egyik tervezetében. 1945 tavaszától a pozsonyi magyar lakosokat a Duna túloldalán lévő Ligetfalura telepítették át, érdemben vagyonuk teljes elkobzásával. A csehszlovák kormány szerette volna a nagyhatalmak támogatását megnyerni a magyar lakosság teljes kitelepítéséhez, ezt azonban a nyugatiak nem engedélyezték. Végül 1946. február 27-én Gyöngyösi János külügyminiszter és Vladimír Clementis külügyi államtitkár Budapesten megkötötték az egyezményt. Az egyezmény értelmében egyenlő számban kellett a lakosságot kicserélni, de a győztes Csehszlovákia fölényét mutatta, hogy nagy kampányt folytathatott magyar területen a szlovákok átköltözése érdekében, a szlovákok önként jelentkeztek, a magyarokat viszont a csehszlovák kormány jelölte ki. A csehszlovák áttelepítési bizottság nagygyűlésein éles magyarellenes hangok hallatszottak (a magyarok menjenek vissza Ázsiába!). A szerző két teljes lapon ad áttekintést a fontosabb gyűlésekről. Magyar részről a lakosságcsereát a Jócsik Lajos vezette áttelepítési kormánybizottság szervezte. A kivihető ingóságokat a magyarok részére korlátozták, az ingatlanok kérdését pedig utólagos elszámolásra bízták. A magyar tiltakozás miatt (a korábban leírt deportálások a cseh tartományokba) több ízben megszakadt csere 1948 decemberére zárult le. Végül is Magyarországról 95 432 személy jelentkezett, de csak 73 273 települt át, Csehszlovákiából viszont hivatalosan 89 660 személy került át Magyarországra, de ezen felül is sokan átszöktek, és így nem szerepeltek a kimutatásokban (e sorok írója is közülük

való). A lakosságcsereát kívül a magyar háborús bűnösöket külön vették számba. Ezek számát csehszlovák részről igyekeztek növelni, a magyar fél csak a jogerős bírói ítéletet tartotta bizonyítéknak, a csehszlovák fél már a vádemelést is. Itt is megmutatkozott a két ország egyenlőtlen jogi helyzete. Végül is a teljes magyar lakosság kitelepítése, a németek mintájára, nem valósult meg.

Ezen próbáltak módosítani a III. könyvben tárgyalt reszlovakizálással, aminek a lényege az volt, hogy a jogfosztott magyarok kérhették visszavételüket az eredeti szláv (szlovák) közösségbe. Erre Reszlovakizációs Bizottságot is alakítottak. A végrehajtással a Szlovák Liga nevű nacionalista szervezetet bízták meg. Aki nem fogadta el a reszlovakizációt az ellenségnek számított, bűnvádi eljárást is lehetett indítani ellene. A hatóságok arra is hivatkoztak, hogy 1921 után mintegy 200 000 elmagyarosodott szlovák vállalta a szlovák nemzetiséget, 1930-ig még további 50–60 000. 1946 július végéig 352 038 fő kérte a reszlovakizációt, ez a magyarok 58,9 %-a. 1947 októberétől a reszlovakizáció második szakaszát vették tervbe arra az esetre, ha a még meglévő magyarok egyszemélyes kitelepítése nem sikerül. Ekkor már tömegesen adtak ki igazolványokat a reszlovakizációról, de ezt sokan visszautasították. A reszlovakizáltak csehországi telepítését a cseh hatóságok visszautasították. A hatóságok „nemzeti átnevelési” kampányokat szerveztek, nyelvtanfolyamokkal, mert a természetes asszimilációt nem találták elég gyorsnak. 1946–47 során a személyi költségek több mint 9 millió koronát tettek ki, a tárgyak majdnem 14 milliót. A magyar istentiszteleti nyelvet betiltották, a református egyház nem tudott ellenállni, mert vagyonát mint magyar tulajdont elkobozták. A Szlovák Liga nagy kampányt indított a magyar emlékek eltávolítása érdekében (magyar szentek képei a templomokban, Rákóczi kassai sírja). Az 1948-as fordulat után már javult a helyzet,

létrejött a Csemadok kulturális szervezet, valójában a magyarok egyfajta érdekvédelmi szervezete. Sok reszlovakizált, sőt a Szovjetunióból és Romániából áttelepült szlovák is belépett. Ezért a nacionalista szervezetek az ekkor indult magyar napilap, az Új Szó betiltását is követelték. 1948-ban kollektíve visszakapták a magyarok a csehszlovák állampolgárságot, csak 5647 személytől tagadták ezt meg, de az ötvenes években ezek jó része is megkapta. A változott helyzetre utal, hogy az 1950-es népszámlálás idején 36 733 volt a magyarok száma, 1991-ben 568 741.

A három kötet jegyzetei 70 oldalt tesznek ki, zömmel levéltári jelzetek. Közel 30 oldalon kimutatások következnek az 1946 novembere és 1947 februárja közt a cseh tartományokba indított transzportokról. Fontosak az 513–675. lapon közölt dokumentumok, sok részleges kimutatás a lakosság-cseréről, a betelepítési tervezetek. A III. könyvhöz csatlakoznak a kassai kormányprogram legfontosabb részletei. A kötet végén található néhány cseh és szlovák szereplőre vonatkozó adattár. Rövid szlovák és angol nyelvű rezümé után még szerepel néhány kép a csehországi deportáltak helyzetéről, a komáromi múzeum gyűjteményéből.

Vadkerty Katalin tárgyilagosan ír, adatokat közöl, nem dramatizálja a helyzetet még ott sem, ahol erre bőségesen akadna lehetőség. Ez teszi könyvét hitelessé. A második világháború utáni korszak történetének egyik alapműve ez.

(Vadkerty Katalin: A kitelepítéstől a reszlovakizációig. Trilógia a csehszlovákiai magyarság 1945–1948 közötti történetéről. Kalligram, Pozsony, 2001, 703 o.)

*

A Történelmi Hivatal évkönyve egy 1999-ben tartott konferencia anyagát közli. A politikai rendőrség létrehozása a fasizmus felszámolá-

lására 1945-ben nemzetközi kötelezettség volt. Az 1950-ben már minisztériumi rangra emelt ÁVH eleve a kommunista párt befolyása alatt állt, tehát nem egymaga felelős minden visszaélésért.

Kun Miklós a mintakép, vagyis a Lubjanka történetét vázolja fel. A terror már 1918-ban megkezdődött, augusztus–szeptemberben már létrehozták az első koncentrációs táborokat. A változások gyakoriak voltak, hogy senki se érezhesse magát biztonságban. A tábor kifejezést Lenin és Trockij egyaránt korán használja, 1936/37-től kezdve a titkos rendőrség vezetői is. Sztálin már ezzel a szervezettel szemben is bizalmatlan volt. A szervezetnek saját zsargonja alakult ki, „a szociális védekezés első foka” a kivégzést jelentette. A hét főnök közül ez ötöt még Sztálin életében elért, Beriját és Merkulovot csak Sztálin halála után, 1953-ban.

Palasik Mária a magyar politikai rendőrség megszervezésének kezdeteit mutatja be, ahol Péter Gábor eleve vezető szerephez jutott. Eredetileg a budapesti rendőr-főkapitányságon belül létrehozott politikai osztály volt. A kommunista befolyás miatt sok koalíciós vita folyt, de az MKP mindig megőrizte befolyását. A Népbíróság által felmentett szereplőket a rendőrség azonnal internálta, az igazságügyminiszter ezt hiába próbálta megakadályozni.

Okváth Imre nagyon jó összefoglalásban („Sziget egy reakciós tenger közepén”) a katonapolitikai osztály 1945–49 közötti történetét tárgyalja. A szervezet 1945 januárjában kezdett kialakulni, a nyilas bűnök felderítése érdekében. Idővel a hazatérő hadifoglyok szűrése lett a feladata. Később alakult át politikai főcsoport-főnökséggé. Okváth érdemben 1947-ig vizsgálódik, innen Gyarmati György folytatja. Az 1947-es választások előkészítéseként 466 833 személyt zártak ki a választói névsorból azon az alapon, hogy reakciós szervezetek tagjai voltak. Eredetileg 7–800 000 főt akartak kizárni. Sok megha-

gyott kommunistáról a többi párt tagjai állították ugyanezt, de hiába, a kommunista párt azonnal ellenakcióba lépett. Már ekkor megkezdődött az ellenzékiek telefonjainak lehallgatása, az eredményeket azonnal jelentették Rákosi Mátyásnak. Ez a szervezet késztette elő a két munkáspárt egyesülését is. A még megmaradt pártokat is ellenőrizték, Veres Péter hiába támadta röpiratban ezeket a módszereket. Az egyházak ellenőrzését úgy oldották meg, hogy az egyházi képviselőtestületek tagságának 50–60 %-a párttag volt.

M. Kiss Sándor az 1950–53-as éveket elemzi, ekkor volt a legintenzívebb a terror. Kajári Erzsébet a belügyminisztérium 1953–56-os tevékenységét és a szervezet változásait grafikonon is ábrázolja. Ekkor Gerő a vezető, aki a megelőzést tartja a legfontosabbnak, ezért 165 ügynököt alkalmaz. A tiszték képzettsége továbbra is alacsony, többnyire 8 általános iskola. A szervezet önkritikája szerint nincs elég kapcsolat a tömegekkel. 1954-ben négyezer ember ellenőrizte a levelezéseket, 1956-ban is még 2400. Piros László 1955 márciusában keményebb fellépést sürgetett.

Baráth Magdolna az 1956 utáni rehabilitációs eljárások eredményeit vizsgálja, az ávósók esetében csak 15 főt nyilvánítottak bűnössé. Külön tárgyalja Farkas Mihály szerepét. Kozáry Andrea az 1951-ben 217 hallgatóval megindult egyéves főiskolai képzést ismerteti. Ez 56-ig működött, a főiskolát stílszerűen Dzerzsinszkijról nevezték el. Pintér Imre kimutatja, hogy Nagy Imre 1956. október 28-i bejelentését a szerv megszüntetés-

sétől ugyan november 7-én rendelet is követte, valójában azonban a hegeli *Aufheben* értelmében csak más beosztásba helyezték a legtöbb embert.

A konferencia tanulmányai után Bacsoni Gábor dokumentum-kiadványa következik. A kötet egyharmada négy korai politikai per, a Magyar Közösség, a földművelésügyi minisztérium, a MAORT és a Standard per 1969–71 közti felülvizsgálatának iratait közli. Eléggé osztályharcos szellemű mind, a Magyar Közösség kapcsán megállapították, hogy az ítéletek nem voltak eltűzöttak. A minisztérium esetében olykor túl szigorúan ítélték, de az egész nem volt koncepcióss per. A MAORT-perben valóban elkövetett tettekről volt szó, tehát jogos volt. A Standard-ügyben elismerték, hogy a két kivégzés túl szigorú volt, a vallomások erőltettek voltak, a politikai per célja – mint az előzőnél is – az államosítás miatti kártérítés elkerülése. Itt formálisan lehetségesnek tartották a törvényességi óvást, de ezt politikailag károsnak vélték, ezért kegyelmi eljárást javasoltak, esetleg kártalanítással. Az olvasó, aki kortársként átélte és már akkor sem hitte el a vádakot, nem sok újat tud meg, de a mai nemzedékek számára tanulságos, a kortárs számára még utólag is félelmetes.

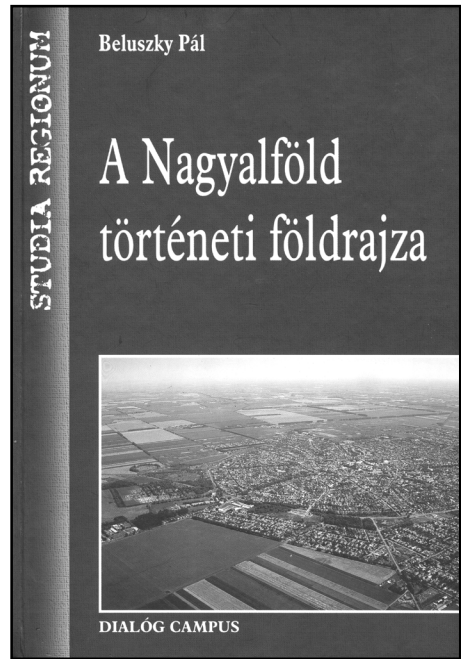
(Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről. Szerk. Gyarmati György. Történeti Hivatal, Budapest, 2000, 366 o.)

Niederhauser Emil
az MTA r. tagja, egy. tanár

*Beluszky Pál:
A Nagyalföld
történeti földrajza*

A Nagyalföld a kutatás tárgya, az „alföldiség” rejtelmait vizsgálja új könyvében Beluszky Pál. Szembeszállva, vagy éppen azonosulva régebbi tételekkel, Szekfű Gyula, Bulla Béla, Erdei Ferenc és mások, hazai és külföldi, e nagy régiót ismerő kutatók véleményével. Igazságkereső eréllyel, hiszen – ahogyan a könyv legelső mondatában fogalmaz: „Régóta keltik – okkal, ok nélkül – rossz híret az Alföldnek”. Am a könyv első képe: „Mocsársország a Tisza-völgyben – a mártélyi holt-ág”. A képi valóság a „hírkeltés” melyik tartományába sorolható? – kérdezhetjük kételkedve. A válasz: „Nem lehet ... mindenkor s minden tekintetben megkésettnek, elmardottnak tekinteni az Alföldet [...] s a fejlettségbeli differenciákkal magyarázni az ország más tájaitól való különbözőségét.” Majd így folytatja: „megállapíthatjuk: az Alföld a *Más-ságok* földje [...] *feladatunk* adott: nyomozni, *miben rejlik az „alföldiség” kiváltó oka, gyökere*”. (19. o.) Ennek megállapítását tartja – láthatóan kedves – vállalásának a szerző. Vizsgálva egykori nézeteket, vallatva térképeket, új ábrákat szerkesztve, történeti adatokat felsorakoztatva.

Az előbbieket feltehetően jelzik, hogy az olvasó mindvégig érdekesítő gondolatmenettel, gazdag ténysorokkal ismerkedhet a könyvben. És hasznos, alkalmazható (sőt alkalmazandó) megállapításokkal azonosulhat. Talál természetesen vitatható, esetleg téves tételeket is. Azt azonban nem lehet elvitatni: a történeti földrajz keretében olyan mű látott napvilágot a Nagyalföldről, amelynek az *ismerete nem csupán a geográfusok számára lehet fontos*. A társadalompolitika, az agrárökonómia vagy a regionális gazdaságtan művelőinek körében is érdeklődésre tarthat számot. Továbbá figyelmeztető lehet

arra is, hogy *többet kellene bemutatnunk* nagytájainkról önmagunknak és a világnak is. Jelesül: Európának. Más jellegzetes tájak – az Alpok, a polderek földje, a Pó-völgye, Normandia stb. – az európai agrárpolitikában már régóta külön is megjelennek. A nemzeti agrártámogatásnak, a regionális fejlesztésnek külön tételeit képezik az elkülönülő, sajátos területek. A Nagyalföldről, különleges település-földrajzi adottságairól, történeti útjának sokféleségéről, útvesztőiről, vagy sikereinek titkáról mit tudhat meg a külföld? Mendöl Tibor németnyelvű munkáin, s néhány más földrajztudományi közleményen kívül alig valamit. Ha csak a gazdag terítékű vadászatok idegen nyelvű beszámolóit nem tekintjük híradásnak. Továbbá az egyedinek tekintett gémeskutak mutogatását, ami persze máshol is látható – a falumúzeumokban.

A Nagyalföldről szóló újabb leírások között sokat ér A. N. J. den Hollander Amsterdamban, 1947-ben kiadott (majd 1980-ban Magyarországon *Az Alföld települései és lakói* címmel megjelent) könyve, de ismert-

sége, érthetően, mindmáig korlátozott. Berlinben (NSZK) 1977-ben jelent meg Bango, F.J. könyve: *Besonderheiten der Agrarverfassung im ungarischen Alföld, Eine agrarsoziologische Analyse* címmel, amelyben magyar szerző nyomán hat tanyatípust is bemutat az író. Említhetjük még Hann, C. M.: *Tázlár: a village in Hungary* című, Cambridge-ben, 1980-ban megjelent munkáját, amely a magyar szakszövetkezet és a Duna-Tisza közének megmaradt tanyavilágát mutatja be az egykori Prónay-falva példáján. (A szerző Boldizsár Iván „aspiránsa” volt, s egy évet töltött Tázláron.) A felsorolás akár be is fejezhető. Fontos szerepet kellene pedig tulajdonítani annak, hogy a „paprika és a gulasch” mellett más „hungaricummal” is megismerkedjék a külföld. A tudomány és a politika alkalmazói különösen. Így Beluszky eme munkájával (de Niederhauser E., Gunst P., Szentí T., vagy Tóth J.) és mások alföldi-tanyai témáival, agrártörténeti kutatásaival is. Utóvégre *az ország feléről van szó*. Egy időre pedig – várhatóan – az Európai Unió keleti peremvidékéről, amely ebben a tekintetben Burgenland helyébe léphet. Továbbá egy Hollandia méretű, de jóval kisebb népességű országrészről, amely félúton található Közép-Európában a párizsi medence és a doni kozákok földje között. Nem egyedül földrajzi értelemben. . .

A Nagyalföld történeti földrajza három részre tagolva olvasható a műben. Az Alföld sajátosságainak áttekintése után a mezővárosok 15–17. századi kialakulása következik, majd a Janus-arcú 18-19. század c. fejezettől befejezi elemzését a szerző. Beiktat még végül egy Epilógus I. és Epilógus II. részt, ám azok nem szüntetik meg az olvasó hiányérzetét a 20. század tekintetében. A szerző indoka, hogy „a jobbágyfelszabadítás mind az egykori jobbágyközségek, mind a mezővárosok, mind pedig a szabadalmas területek lakóit jogilag azonos állapotba helyezte, a 'szabadságos' Alföld birtokolta előnyök el-

enyészték.” Ugyanekkor még leszögezi: „*Nem enyészett el viszont az 'alföldi út' néhány eleme-következménye*: az alföldi településrendszer sajátosságai, a tanyavilág, a parasztpolgári mentalitás stb.; az 'alföldi út' visszfénye még évtizedeken át meg-megcsillant, kihatásai máig nyomozhatók (221. o. kiemel: R.P.) Amikor a recenzens teljes mértékben osztja a szerző eme nézetét, egyben sajnálja, hogy a továbbiakban, az említett Epilógusokban, csak „egy-egy pillantás jut” a 20. század korszakos témáira. A „pillantás” ezért csak regisztrálni, felsorolni tud több nagy jelentőségű, a településrendszert, a lakásviszonyokat, a társadalmi struktúrát meghatározó alföldi változást (és következményt). Így aztán nem mutatja be – csupán utalásokkal jelzi, hogy az „alföldi útból” miként lett, vagy lehet „alföldi ösvény” (253. o.). Homályban marad annak a különleges („alföldi”) szövetkezeti formációnak a léte és szerepe is, amely a családi gazdálkodás és a szövetkezeti beszerzés-értékesítés „legnyugatibb” kombinációját valósította meg a “keleti” agrárgazdaságban. A *szakszövetkezetekről van szó*, amelyekben olyan nevek alatt gazdálkodtak, mint Almavirág, Jonatán, Jöreménység, Tiszagyöngye, Zöldmező, azaz még Kossuth se nagyon kellett a tagságuknak. Nincs szó, nem lehet a vázlatosan áttekintett 20. században arról sem, hogy mennyire félreértette – nem ismerte – a Nagyalföldet és valós társadalmi struktúráját a negyvenes évek végétől erőszakolt, importált agrárpolitika, majd a fiaszó tapasztalatait tíz évvel később miként hasznosították az ún. teljes átszervezés idején, amikor a Dunántúlra helyezték a „kollektivizálás hadműveletének” indítását. S még egy: nem az „alföldi út” visszfényére utalt a hatvanas-hetvenes évek sok sikeres agrárvállalkozása, a fólia-erdők, az ipari, szolgáltató, kereskedelmi „üzletek”? Zömükben a Nagyalföld parasztpolgári közösségeiből sarjadtak ki, a mimikri évszázados tanulságai is kamatoztak

bennük. Dunántúl felmutatta Bábólnát és a szolid agrárépítkezések sorát, de a Nagyalföld világra hozta – a Mezőhegyest is háttérbe szorító – Nádudvar, Szentes, Kecskemét, Mélykút, Izsák, Nagyréde szövetkezeti gazdaságainak, termelési rendszereinek máig ható eredményeit. Vállalva, előhíva olykor a büntetőjogi repressziót, a „fél lábbal a börtönben” vonzású merész lépések kockázatát.

A fentiek felelőlegesen csak azt kívánja jelezni, hogy érdemes is, indokolt is – a történeti földrajz, valamint az összehasonlító agrártörténet lehetőségeit, eszköztárát is hasznosítva – a 20. századi vizsgálatok kiterjesztése a jövőben. Mert igaznak tekinthető: nem mindenben volt elmaradott az Alföld, jóllehet volt idő, amikor az érvényesült, hogy lapályon a halom is hegynek hiszi magát.

Módszeresen foglalkozik a kötet a *tanyák* kialakulásának történetével, többek között a Mendöl Tibor – Erdei Ferenc polémiával is (Timár Lajos egyfajta geográfus – szociológus szemléletként vizsgálja a témát. V.ö.: *A népi mozgalom és a magyar társadalom*. 1997. 94. o.). A tanyák sorsának leírásánál nem téveszthető szem elől, hogy – akár állandó, akár időszakos lakásként használták – keletkezésük és fennmaradásuk a mezőgazdaságból való megélhetéshez kötődött. Ha ennek alapja valahol megrendült vagy megszűnt, és egyidejűleg alkalom nyílt máshol *lakni*, akkor a tanyák erőzója megindult. Ahogyan a kitelepülés is – Bulla Béla szerint – viszonylag egyszerűen történt. Ha a birtok messze feködött a községtől, és rajta kutat lehetett ásni, ott rögtön kialakult a tanyarendszer – írta.

A tanyai emberek csak akkor maradtak mégis a tanyán, ha az ott lakás feltételei kiállták az összehasonlítást más elérhető lakóhellyel (lásd: lakófarm). A mezőgazdasági termelés szerkezete s műszaki-technológiai színvonala, valamint az „agrár-tanyák” sűrűsége között tehát összefüggés állapítható meg, függetlenül az üzemszervezetek és a tulajdonviszonyok konkrét jellegétől.

Itt kell kitérni egy másik összefüggésre, nevezetesen az *agrárkeresők arányára* az adott társadalomban. Gyakran használt fejlettségi mutatószám, hogy a lakosság vagy a keresők *hány százaléka* sorolható a mezőgazdasághoz, s mekkora része talál megélhetést a „nem östermelő” ágazatokban. Ha ez utóbbiak aránya nagy, akkor a társadalom eleve városi jellegűnek, fejlettnak minősül a gyakorlat szerint. A nagyhatárú, ritka népsűrűségű mezővárosok esetében ez a meggyökeresedett nézet leegyszerűsítő, különösen megtévesztő. *Nem lehet ugyanis intenzív mezőgazdaságról beszélni ott, ahol az agrárnépsűrűség, azaz a művelt területre jutó mezőgazdasági keresők száma alacsony.* A ritkán lakott, *csekély népsűrűségű* alföldi területeken (és városaikban) egy, akár nagy agrárkeresői százalékos *arány* is korlátozhatta az intenzív, munkaigényes agrártermelés adott időszakban való kiterjesztését. Azaz, ha nem volt elegendő munkáskéz. Ha mégis vállalni kellett, pl. a kertkultúrát, azt csak tanyai étellel (a munkahely és a lakóhely egysége által), valamint tömördek munkával (látástól-vakulásig) tehették.

Némelykor ma is előfordul a hazai állapotok elmarasztalása, mondván, hogy még mindig nagy – a keresőknek 6–7 %-a – a mezőgazdasági népesség aránya. Az Alföldön különösen. „Bezzeg a fejletteknél” már csak 2–3 %-a található a mezőgazdaságban a kereső korú lakosoknak – hallható a szemrehányás. Amit elfelejtenek: a 6 %-os arány, 100 fős népsűrűséget számítva egy négyzetkilométerre 6 főt jelent. Vagyis: 100 hektár/6 fő. Egy 3 %-os arány, pl. Hollandiában, 400-as népsűrűséget tekintve km²-ként, 12 főt jelent. Azaz: 100 hektárra 12 személyt. A különbség 100 %, a mezőgazdaságilag művelt terület relatív nagyságáról, a gazdaság szerkezetéről nem is szólva. A mezőgazdasági és az ipari termelés közötti egyik nagy különbség éppen az, hogy amíg a technológiai-technikai feltételek mindkettőnél fonto-

sak, addig a földrajzi adottságokhoz, a demográfiai stb. környezethez való szoros illeszkedés nélkül az előbbi, az agrártermelés, nem sok sikert ígér.

Több vonatkozásban tárgyalja a kötet az Alföld népességének *migrációját*, az adózási terhek alakulását, valamint a jogi aspektusokat. Érdekes rámutatni, hogy Magyarországon mind ez ideig elmaradt az örökösödési jogolyan szabályozása, amely a családi gazdaságok – s így a tanyák – hálózati stabilitását elősegítené. Az erre irányuló – törzsöröklési – törekvések a 20. században is elakadtak. Mindezt tetézte, hogy a földtulajdon hazánkban – különösen a Nagyalföldön – évszázadok óta ingatag. Hódítók, hatalmi kapcsolatok, valamint a perek a „juss” fölött, uralják – visszatérően. A földtulajdonos profitja pedig – ha volt – többnyire elszivárgott külföldre, más területekre. Az sem véletlen, hogy a 19. század ún. agrárszocialista megmozdulásai a Nagyalföld némely vidékére voltak jellemzőek. Az első radikális, minden ezer holdat meghaladó nagybirtok kisbirtokokra való felosztása szintén alföldi követelés, Áchim András indítványa volt a 20. század első éveiben.

Az Alföld sajátosságai között a *mezővárosok* előkelő helyet foglalnak el. Fejlődésüket biztos ismerettel, sokoldalúan vizsgálja a szerző. Városfalak nélküli városoknak tekintti többségüket. Azaz: mezei városoknak, befogadónak, nyitottaknak, újjászületésre képeseknek. Egyik-másiknak a 18. század elején csak néhány család a lakója. Kiskunfélegyházát teljesen lakatlannak találták az 1720-as összeíráskor. Kecelre félszáz helységből kerültek betelepülők – írja Beluszky. Lám: ötvenféle szokás, tapasztalat, törekvés, más nyelv, más vallás. Hogyan értelmezendő akkor a „színmagyar Alföld” árvalányhajas sztereotípiája? Nem éppen e sokféle forrással hozható kapcsolatba a változatos, kitűnő kezdeményezések sora? Esetleg valamiféle „amerikás” analógiáról, termékenyítő keve-

redésről is szó lehet? Az „alföldi út”-ra a sokféle is hatást gyakorolhatott? És akik mégis falakba ütköztek itt, elmentek innen Fordnak autót tervezni, Kaliforniába szőlőt honosítani, Nobel-díjasként emigránssá lenni?

A történeti földrajz az e kérdésekre adható válaszokat már nem vizsgálhatta. Más diszciplínák körébe tartoznak. Mindenesetre tény, hogy pl. Szeged 1875. évi (és későbbi) 50 legnagyobb adófizetőjének névsorában legalább annyi a nem magyar hangzású név, mint a zengzetesen magyar. A listát egy hajósgazda, Zsótér András (halászból előbb hajóács) vezeti, de a virilisták között található a Csehországból indult Pick Márk, az olasz módszert kitanult szalámigyáros, vagy Steingaszner József, Tömörkény István író édesapja is. (V.ö. Tamasi Mihály: *A régi, szegedi, gazdasági elit* (1870–1944. Szeged, 2001.). Meggyőző elemzése során találóan állapítja meg Beluszky: „...a mezőváros bizonyos gátat képez a feudalizmus újrarendezkedése ellen, az Alföld társadalma továbbra is a nyugatias elemekkel átszőtt 'félszabad-paraszti' fejlődést mutatta. S még a polgári korszakban (1848 után) is tovább élnek a „Másságok”, s nyomozhatók mindmáig. Többek között a településhálózat milyenségében” (74. o.). Természetesen az életmód mintákban, az értékrendben, a tradíciókban is. Vagy éppen: az éles, gyors váltást türelmetlenül követelő értékvesztésben. ...

A szerző nem írt könyvéhez előszót, nem indokolja témaválasztását, ám jól érzékelhető: az Alföld barátja. Amivel és amikor a tudományt szolgálja, akkor a szülőföldjét (Szolnokot) és egyetemét (Debrecent) is szolgálni kívánja. A recenziens – szintén alföldi lévén – örül mindennek, ugyanakkor kétségeit is jelzi néhány, az Alföldre vonatkozó megállapítással kapcsolatban. Ilyennek véli, hogy „a 19. század végi viszonyokat mérlegre téve az Alföld modernizációja, fejlettsége meghaladta az ország átlagos szintjét” (57.

o). Az átlagos szint mibenléte is kérdéses ebben az összefüggésben. Még a már biztosabb adatbázisú 20. században is. Fontos az analfabétizmus vagy az orvosi ellátottság alakulása – amire hivatkozik a szerző – de kevés, még ha megbízhatók is az adatok. És pl. a tbc-ben, az öngyilkosságok gyakoriságában mit mutatnának a számok? Ez utóbbiban még korunkban is az alföldi megyék – főleg Délalföld – számai a legkedvezőtlenebbek. (Kivétel Tolna, amelynek adatai Békéssel megegyezők.) Hiteles felmérésekből azt is tudjuk, hogy más tájainkon mennyivel előbb járt a gazdálkodás, tudjuk, milyen volt a termelés eszközellátottsága, a korszerűbb módszerek hogyan terjedtek, nemegyszer a kolostorok közreműködése által is. (Az ilyen egykori „rendszergazdák” ritkák voltak az Alföldön.) Ismert a városok, a falvak épületállománya, s az is, hogy a tanyákon a „kun-kocsz”, a trágya tüzelésre való használata még a harmincas években sem volt ritka. Az energia, a közlekedés, az úthálózat terén a Nagyalföld elmaradt Dunántúltól, ez utóbbi pedig az osztrák tartományoktól. A gazdaságban Tessedik, Festetics György, Széchenyi István, és iskolaügyben Klebelsberg, a civilizációs színvonalban Czettler Jenő, Gesztelyi Nagy László mindezt jól látta. *Az ország fejlettsége volt persze elmaradott, a 20. századra különösen. A motorizációt jellemző mutatóban pl. tizenötszörös volt a különbség Dánia és Magyarország között* (Dániában egy automobilra [=személygépkocsi+teherautó] 24 személy jutott, nálunk 375! Európában ennél rosszabb ellátottság csak Jugoszláviában, Romániában és Görögországban volt 1938-ban. Magyar Statisztikai Zsebkönyv 1939. 294. o.)

Mindezek után is osztani lehet a szerző summázó megállapítását: „sem a gazdaság, sem a társadalom állapotát tekintve nem helytálló mindenkor az elmaradottság bé-

lyegét sütni az Alföldre. Ugyanakkor a gazdasági és társadalmi „fejlettség” meg nem felelése az „Alföld-jelenség” egyik lényeges eleme, tünete. Tünete tehát, nem oka...” (58.o.).

Örülni lehet annak, ahogyan Mikszáth Kálmán írt – szerető elfogultsággal – 1884-ben Szegedről, szerinte az egyetlen városról „hol az iparoselem vergődött hatalomra a közügyekben is, hol nem a hivatalnokok a nép fölött, hanem a nép uralkodik a hivatalnokok fölött, a város cselédeinek nevezvén azokat féltrefásan. Nagyurat sohasem ismertek és nem respektáltak”. (V.ö. Tamasi M. I.m. 55.o.) Valóban, a Nagyalföld sok városának egész társadalma – a történeti földrajz valamint a társadalomtörténet által is igazolhatóan – lehetőleg az önigazgatás, a demokrácia iskoláját járta. Lerótták érte a tandíjat is. Megérdemlik hát az ország figyelmét, hogy ne muszáj-Herkulesként kelljen élniük a jövőben. Ne kelljen vállalniuk a Szakmáry Zoltánok keserűségét, mert bizony Móríc Zsigmond *Úri muri*-ja is a Nagyalföldön született. Meg az agrárszegénység „néma forradalma” is, amelyre Kovács Imre figyelmeztetett.

Melyik hát az igazi Alföld? Mindahány – és egyik sem. Mert nem egy „Alföld” van, ahogyan Magyarország is sokféle. Ez az örökség, ez változtatható a tettekkel. A jövőben.

A Dialog Campus Kiadó szép könyvet adott (nem olcsón) a téma kedvelőinek kezébe. Csupán néhány pontatlanságot kellett volna elkerülniük. Hiányzik egy igazi név- és tárgymutató. Egy-két évszám, könyvcím és név tévesen ismétlődik. Azaz: nem minden fogható rá a számítógépes szerkesztésre. Ám sohase legyen több gondunk, kifogásunk az új tudományos eredmények publikálásával. (*Dialog Campus Kiadó, Pécs, 2001. 274.o.*)

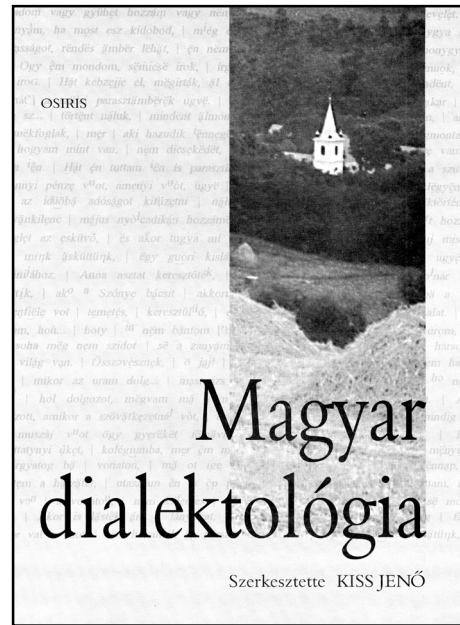
Romány Pál
az MTA doktora

Magyar dialektológia

Szerkesztette: Kiss Jenő

Bő negyedfél évtizede jelent meg utoljára az egyetemi oktatást szolgáló könyv e tárgyban, Kálmán Béla tollából (Nyelvjárásaink. Tankönyvkiadó, Budapest, 1966. 150. o.). Azóta a magyar nyelvjárások számos tekintetben a pusztulás jeleit mutatják, ugyanakkor a magyar dialektológia, vagyis a magyar nyelv területi változatainak vizsgálata, amint a két könyv terjedelme jelzi, inkább a növekedését. E gyarapodást, legalábbis így látszik a kötet felépítése alapján, a hazai dialektológia (ön)meghatározásának kérdései, s kevésbé a XX. században meglévő nyelvjárások valaminő újszerű leírása vagy bemutatása serkentik.

A kötet hét fejezetre oszlik. A bevezetés részletesen taglalja, tudományon belüli és kívüli okokkal indokolja a munka szükségességét. A szerzők olyan nyelvjárástani összefoglalást kívántak készíteni, „[...] amely a mai nyelvállapotot hitelesen tükrözi, s amely a mai tudományos szemléletnek megfelel” (10). A szerzők szerint „[...] az anyanyelv-oktatásban az alapvető cél a köznyelv elsajátítása” (15), amely kijelentés önmagában eléggé vitatható, továbbá (egyebek mellett) hogy „[...] a köznyelv és a nyelvjárás viszonyának tudományos alapú (nem pedig mindenféle tudatlanság és előítélet után igazodó) megismertetésével, illetőleg a nyelvjárások hasznosságának, szerepkörének, értékeinek a tudatosításával segítsük a nyelvjárási (háttérű) beszélők anyanyelvi otthonosságérzésének kialakulását, szégyenérzettől mentes, kreatív nyelvhasználatát, elősegítvén anyanyelvi versenyképességük erősítését, növelését” (i. h.). A magyar dialektológiai kutatók s a felsőoktatás illetően kapcsolatainak összeépítése a kötetben másutt is adja bizonyos önigazolását magának a kutatásba vont jelenségnek, vagyis a magyar nyelvjárásoknak. A magyarországi kabarékat említi a kötet:

„A bennük alkalmazott nyelviség többnyire álnyelvjárásiasságoknak a publikum nagy része megnevettetésére alkalmas egyvelege, pontosabban zagyvaléka” (55), s az önigazolás tudományossá kerekített megfogalmazása „[...] a nyelvészetben is föl-fölbukkantak és napjainkban is föl-bukkannak önkanonizációs törekvések, a saját paradigma sáncai mögé bújás kísérletei, tehát az elhatároló és elhárító attitűd. Pedig a nyelvtudomány mai fejlettségi fokán, korábban elképzelhetetlen differenciáltságú állapotában a továbbfejlődés egyik motorja éppen a különböző irányzatok, módszerek közötti párbeszéd és vita. A dialektológia abban a szerencsés helyzetben van, hogy befogadó, integráló jellegű” (21). A szerzők úgy vélik, hogy a hagyományos területi és társadalmi szempontokból megfigyelhető tagolódás a nyelvhasználati állapotokban ma már meglehetősen összefonódott, ezért „[...] a dialektológia által feltárt horizontra és perspektívára a nyelvészetnek szüksége van” (i. h.). „S ezért mondhatjuk, hogy a regionális nyelvváltozatok kutatása ugyan a dialektológia illeté-

kességi körébe tartozik, ám nem csupán a dialektológia belülye” (i. h.).

A második fejezet a nyelvek, a nyelvváltozatok, a nyelvjárások fogalmait tisztázza, majd a harmadik magát a dialektológiát mutatja be. E rész leírja a dialektológia feladatköréit, a nyelvjárások osztályozási módozatait, a nyelvjárásleírás módszertani kérdéseit. Megismertet a nyelvföldrajz mibenlétével, a hazai nyelvföldrajz eredményeivel. Érdekes kitekintés olvasható az ún. városi dialektológiáról (a városi nyelvjárásról, illetőleg a városi nyelvről), továbbá az alkalmazott dialektológiáról (a már megemlített köznyelvre való anyanyelvoktatás és a dialektológia kapcsolatairól), még az elektronikus számítógépek felhasználásának is jutott néhány lapnyi rész, hasonlóképpen a nyelvjárás adatgyűjtés dolgának.

A negyedik fejezet a regionális nyelvhasználatnak van szentelve. Tüzetesen leírják a szerzők a beszélők életkori, nemi, foglalkozási, iskolázottsági, vallási és más tulajdonságai, jellemzői által várható, illetőleg tapasztalható nyelvállapotot. Kitérnek a társadalmi hátrányt vagy előnyt jelentő nyelvhasználati képességekre. Bemutatnak tetszési mutatókat (rokonszenv- és ellenszenvindexeket), amelyek például arról adnak eligazítást, hogy hol beszélnek a megkérdezett személyek szerint a legszebben magyarul. Ezek a fajta vizsgálatok azonban már kevésbé nyelvészeti jellegűek, esetlegesen bizonyos szociológiai következtetésre alkalmasak, meg is jegyzik a szerzők, hogy egyes nyugat-európai vizsgálatok szerint a nyelvjárás (as) beszédmód alapján a beszélőtársak (például) a kedvesség nagyobb fokára következtek (228). – Fontosabb a *Regionális köznyelvviség Magyarországon* című alfejezet, amely az utóbbi néhány évtizednek változásaira utal Északnyugat-Dunántúl lakosságának nyelvhasználatában. A magyar nyelvjárások alapvonása miatt és a magyar nyelvjárás kutatás hagyományá folytán az a kutatók véle-

ménye, hogy elsősorban a kiejtésben, tehát a beszédhangok fajtáiban van eltérés, a szó-készletben, a grammatikában csupán ezután és igen csekély mértékben (241).

Az ötödik fejezet: A magyar nyelvjárások a 20. század második felében. Ebben található a magyar nyelvjárások területi csoportjainak felsorolása, amely részletezőbb a már idézett Kálmán Béla-könyv csoportosításánál. A Dunántúlt (indokoltan) nyugati, középső és déli területegységekre bontják, megkülönböztetve a dél-alföldi, a Tisza-Körös vidéki és az északkeleti, továbbá a mezőségi, a székely és a moldvai területegységet, vagyis tíz nyelvjárás-területet. Az egyes nyelvjárás-területeket szövegminta szemlélteti a főbb hangtani sajátosságok és alaktani jelenségek leírása mellett.

A magyar nyelvjárások hangtani rendszerét és alaktani áttekintését külön részekben mutatják be a kötet írói. A nyelvjárás fonéma-állomány és ennek gyakorisága, illetőleg a nyelvjárás hangváltozatok leírására is itt kerítenek sort, s a nyelvjárások alaktani jelenségeit is részletezik. A nyelvjárás mondatban (nem csupán a magyar kutatásban) a legkevésbé kidolgozva, ezért a szerzők sem tudnak különösebben újat mondani, bár nyilván tudatában vannak, hogy a szöveg tan utóbbi évtizedekbeli alakulása adhatna szempontokat a nyelvjárás szöveg(műv)ek elemzésére. Ezzel kapcsolatban megjegyzem, hogy a kötet Tárgymutatójában alig van szövegnyelvészetre utaló műszó a szöveggrammatika, a szövegsemantika vagy a szövegpragmatika köréből. A nyelvjárás mondatban kapcsán például a „megnyilatkozás” fogalmát nem említik, viszont szólnak a fatikus elemekről. (Ezek a kommunikációs eseményt elindító vagy fenntartó kifejezések: *figyelj, értedstb.*) Hasonlóképpen nem található a nyelvjárás beszélők stílusára vonatkozó utalást sem. A nyelvjárás mondatban továbbfejlődése talán afféle eredményeket hasznosíthatna, mint Németh T. Enikő: A

szóbeli diskurzusok megnyilatkozás-példányokra tagolása (Budapest, 1996. Akadémiai Kiadó) című munkája; s a stilisztika bevonására is akadna példa (vö. Büky László: *Nyelvjárási és költői nyelvi kitérés*. Néprajz és Nyelvtudomány XXXIII [1990.], 11–5), annál is inkább, hiszen említi a könyv, hogy a szépirodalomnak nyelvjárási elemek stilisztikai forrásai lehetnek. S éppen e kérdésnél kellene tudatosítani: a nemzeti nyelv nyelvjáráseinkből alakult ki, azonban azok lényegében maradtak olyanok, mint amilyenek voltak (Révai Miklós egykori kitételével: *vivum linguae archivum*), ám a nemzeti nyelv kialakulása után viszonylag önálló fejlődésű, tehát a nyelvjárásoktól nagyrészt független. Ami nem jelenti azt, hogy ne lennének rá hatással a nyelvjárások, és fordítva: ne hatna valamiképp a nemzeti nyelv a nyelvjárásokra. Az efféle hatások az utóbbi évtizedekben erősödtek, illetőleg megszűnően van az élő nyelvi archívum, amelyet nem lehet falumúzeumként fönttartani. Mindezek az okok a jeles és nagy hagyományú magyar nyelvjáráskutatást és magukat a nyelvjáráskutatókat is a szociolingvisztika felé fordítják, amint ennek a jelen kötetben is számos jele van.

Hubai László: Magyarország XX. századi választási atlasza 1920–2000.

Magyarország XX. századi történelmében – időnként többé-kevésbé korlátozott formában – a parlamentáris államberendezkedés volt a meghatározó. A Horthy-korszak, az 1945–49 közötti ún. koalíciós évek és az 1990 utáni politikai rendszer jellegére, működésére nézve számos – eredményeit tekintve többségében időtálló – feldolgozás született. Napjainkra azonban egyértelművé vált olyan kutatások szükségessége, amelyek átfogó fogalmi és szempontrendszert

Minthogy tankönyvről van szó, megemlítendő kötelesség annak elmondása, hogy a könyv nyelvezete nem mindenben példamutató, például szinte kötelező normaként használja a *tudott, adott, igazolt, elfogadott, ismert, kitüntetett, ellentett* é. i. t. igeneveket, a *vonatkozó szakirodalom, a közismert, hogy* és más efféle szakmaizsargon-kifejezéseket, továbbá a *konkrét helyzet, a szimbiózisban él* pleonazmust, az *egyértelmű, a mobilizmus, a köszönhető(en)* és több más divatszót. (Mindez egyes fejezetrészek kivételével értendő, és az is, hogy néhol bőbeszédűség is jellemzi a kötetet.)

A szerzők – Balogh Lajos, Fodor Katalin, Hegedüs Attila, Juhász Dezső és Kiss Jenő, aki a szerkesztő is – a XX. század utolsó harmadának dialektológiájáról átfogó ismereteket tartalmazó könyvet tettek a felsőoktatás diákjainak és tanárainak, továbbá a magyar tudományosságnak az asztalára, amely könyv a magyar nyelvjáráskutatás jelenkori útkeresésének és nemegyszer úttalálásának is tanújele. (*Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 454 + 50 o.*)

Büky László
a nyelvtud. doktora,
tszv. egy. doc. (JATE)

használva lehetővé teszik az összehasonlító jellegű vizsgálatokat hazai – a különböző parlamentáris időszakok összevetésével –, valamint európai, elsősorban kelet-közép-európai keretek között.

Hubai László jó érzékkel olyan területet választott kutatási feladatául – a XX. századi magyar képviselő-választások eredményeinek feltárása –, amely valóban fontos és megkerülhetetlen kiindulópontul szolgálhat későbbi munkálatok számára. Jelen sorok szerzője – ha csekély mértékben is – közreműködött az anyaggyűjtésben, így közvetlen közelről láthatta, mennyi fáradtságos, aprólékos munkával járt az adatok összeszedése, rendszerezése, a szükséges források és a

technikai háttér biztosítása. Az eredményt nézve nyugodtan ki lehet jelteni, hogy megérte: az 1920 és 1998 közötti, összesen tizenegy választás eredményét tartalmazó háromkötetes – mellesleg súlyra sem csekély – munka az utóbbi évek egyik legjelentősebb szakmai teljesítménye. Sőt, aligha tekinthető lezárt műnek. Igaz, *A XX. század választási atlasza* címet viseli, de a későbbi kiadásoknál minden bizonnyal érdemes tovább bővíteni a 2000. év utáni választások eredményeivel. Hiányzik a munkából a századelő időszaka, nem véletlenül. Ezeket a választási adatokat ugyanis egy másik, méreteit tekintve hasonló ívű – a dualizmus kori Magyarországot átfogó – kutatási program keretében lenne célszerű összegyűjteni.

Hubai Lászlót munkája során tartalmi és formai oldalról egyaránt alaposág jellemezte. Az adatok minden esetben primer forrásokra épülnek: választási jegyzőkönyvekre, vagy ennek hiányában a korabeli sajtóra. A három kötetből hiányoznak az ilyenkor nehezen elkerülhető elírások, tárgyi tévedések.

A szerző célja – bevallottan – nem egyszerűen forrásfeltárás és közlés volt. Olyan munka elkészítésére törekedett, amely a lehető legsokoldalúbban segíti azokat a szakembereket és érdeklődőket, akik valamely, a választások történetéhez kapcsolódó részterületen kívánnak további kutatásokat folytatni. Mindez persze elkerülhetetlenül a terjedelem jelentős megnövekedésével járt együtt, de megérte. Az első kötetet – a választójog történeti változásainak rövid bemutatásán túl – alapvetően a pártközpontság uralja. Minden egyes választásnál külön-külön jellemzi az induló pártokat, és ismerteti a választási eredményeket. Számos térkép nyújt további kiegészítő információkat az egyes pártok támogatottságáról, azok területi és időbeli változásairól. Az egész műnek talán ez a leglátványosabb része. A második kötet alapvetően a választókerületekre koncentrál. Ismerteti a jelöltek névsorát, majd a szavazás

eredményét választókerületenként, a választókerületen belül pedig további bontásban településenként és pártonként. A harmadik kötet újabb csoportosítást adja az adatoknak – települések szerint. Hubai itt terjedelmi okok miatt bizonyos korlátozásra kényszerült. Csak azokat a választásokat vette figyelembe, amelyek – elsősorban a titkos szavazás biztosításával – „valóságosnak” tekinthetők. A települések közül pedig csak azokat, ahol a választójogosultak száma 1998-as állapot szerint elérte, vagy meghaladta a kétezer főt.

Jól látszik, hogy egyfajta súlyponteloszlás figyelhető meg a munkán belül. Bizonyos mértékig kevesebb információt kap az olvasó a Horthy-korszakra vonatkozóan, szemben az 1990-es évekkel. A két világháború közötti választási adatok – mint már említettük – többségükben hiányoznak a III. kötetből. Hasonló tendencia érzékelhető az I. kötet térképvázlatainál. Amíg például az 1922. évi választásról 7, az 1994. éviről már 31 térképet találunk. Ezt az aránytalanságot valamelyest enyhíti, az információgazdagságot pedig tovább fokozza, hogy a három kötet mellé egy CD is társul. A CD-n nemcsak a teljes településenkénti adattár található meg, hanem például a választójogi törvények is „1848-tól napjainkig”.

Mindössze két, aligha elkerülhető hátrányát lehet megemlíteni a választási atlasznak. Egyrészt borsos ára miatt valószínűleg nem sok tanár engedheti meg magának, hogy kizárólagos használatra beszerezze magának. Másrészt az adatoknak ilyen sokoldalú és sokszínű csoportosítása következtében bizonyos időre van szükség ahhoz, hogy az olvasó a három kötet használatát illetően kellő jártaságra tegyen szert. Természetesen ez nem vonatkozik a CD-re, amelynek egyik előnye éppen a források gyors és változatos felhasználhatóságában rejlik.

A 90-es évek a hazai történész szakmában az átfogó összegzések időszaka volt. Számos olyan monográfia, szintézis született,

amely a XX. századi magyar történelem egészét vagy kisebb-nagyobb periódusát tekintette át, s mellettük valamelyest háttérbe szorultak a történetírás egyéb területei. Hubai László munkája egyfajta jelzőként is felfogható, és remélni lehet, hogy az egyébként

szép hagyományokra visszatekintő forrásfeltáró, adatgyűjtő munka is új lendületet fog venni a második évezred elején. (*Napvilág Kiadó, Budapest, 2001. ... o.*)

Püski Levente

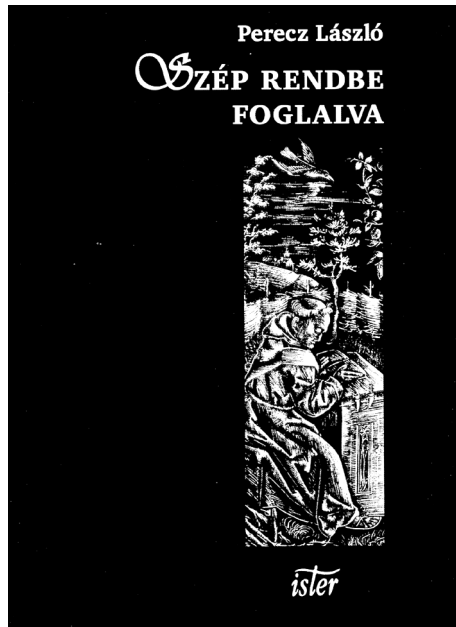
PhD., egy. doc. (Debreceni Egyetem)

Perecz László *Szép rendbe foglalva*

Arcképvázlatok a magyar filozófia történetéből

A kötet egészét a szerző Poszler Györgynek ajánlotta, ez nagyon jellemző, és messzemenően indokolt. Poszler ugyanis – akinek nemrégiben ünnepeltük a 70. születésnapját – oly módon formálta munkásságában az esszének a magyar filozófiai irodalomban hagyományos műfaját, hogy bár bizonyos fokú szubjektivitást a látásmódban meghagyott, a szubjektívizmust következetesen száműzte, s esszéisztikus stílusban írt tanulmányait a tudományos objektivitás és a tudományban szokásos apparátus minden kellékével ellátta. Ezáltal nemcsak az „esszé”-műfaj kulisszái mögé bújó tudománytalanság (neveket hadd ne említsünk) módszerét utasította el, de az olyan nagyok, mint Lukács György vagy Karácsony Sándor esszéisztikus írásainak ama sajátosan „filozofikus” módszerével is szakított, ahol végső soron többet tudunk meg az esszé szerzőjéről, mint a tárgyáról – miközben a gondolatgazdagságot és a megformálás igényességét persze megtartotta. A tartalmi és stílári megformáltság ugyanezen – s mondhatni következetesen és sikeresen megvalósított – igénye jellemzi Perecz László írásait is.

A tizenkét esszé tizenkét magyar filozófusról (vagy: filozófiai íróról) készült. A „szép rendbe” foglaltságot szolgálja az Előszó, az Utószó és a függelékként megadott Hivatkozások alapos jegyzetapparátusa. Az Utószó, *Magyar filozófia* címmel, a szerzőnek egy

angol filozófiai enciklopédia számára készített szócikke, mely a következőképpen szakaszolja a magyar filozófia történetét: Kezdetek (Temesvári Pelbárt és Apácai Csere János), Viták és teljesítmények (Kant-vita, Hegel-vita, Erdélyi és Eötvös), Az intézményrendszer kiépülése és működése (Alexander, Böhm, a fiatal Lukács és a Vasárnapi Kör, valamint Pauler és Prohászka), A kommunizmus évtizedei (a marxista Lukács és a Budapesti Iskola, továbbá Lakatos, Bibó és Hamvas), végül 1989 után (a mai helyzet). A szócikkben még említésre kerülő filozófusok közül a kötetben külön írást szentel a szerző Mannheim Károlynak, bár Hauser Arnoldnak (és Lakatos Imrének) sajnos már nem – továbbá a sajnálatosan nem is említett Fülep Lajosnak és Karácsony Sándornak sem. Pedig

az ily módon kiegészített névsor már fölmutathatta volna a magyar filozófia történetének minden igazán reprezentatív alkotóját. Ám ne feledjük: nem kézikönyvről, hanem esszégyűjteményről van szó, ahol ennyi szubjektivitás nemcsak megengedhető, de talán kifejezetten helyénvaló is. Ha tehát a szerző az Előszóban ezt írja: „A tizenkét személyiség, meggyőződésem szerint, a magyar bölcséleti hagyomány tizenkét legjelentősebb szereplője” (7. o.), akkor ez *cum grano salis* értendő.

Az esszék megírásának módszeréről és mondhatni műhelytitkairól a szerző a következőket írja: „Az enciklopédia-szócikk személytelenségével és szikárságával szemben az arcképek megpróbálnak személyesek és élettelieliek lenni: hagyományos értelemben vett esszéknek készültek tehát. Néhányat közülük még önállóan, egymásra való tekintet nélkül készítettem, később azonban mindinkább egy virtuális kötet darabjainak kezdtem tekinteni őket. Jelenlegi formájukban teljes terjedelmi-szerkezeti egységet mutatnak. Mindegyikük pontosan egy ívnyi terjedelmű, mindegyikük következetesen azonos szerkezetet követ: egyenként kilenc, mindig a szóban forgó gondolkodótól származó idézethez fűzött reflexiói mozaikjából épülnek föl. A mozaikok tudatosan variálják a különböző absztrakciós szinteket [...] Nem adatszerű ismereteket szeretnének közölni [ezeket azonban a Hivatkozásokban megtalálja az olvasó!]: a kiválasztott filozófusok életének és művének valamiféle vízióját próbálják nyújtani.” (7–8. o.) Mintának a szerző „a húszas-harmincas évek [magyar] esszéisztikáját”, valamint „néhány híres külföldi mintát” tekintett, mintegy célul tűzve ki a szellemtörténeti módszer egyesítését a nemes ismeretterjesztéssel. (uo.) Mindehhez még annyit tehetünk hozzá, hogy a kötet minuciózus gondosságú megformálása *A lélek és a formák* hasonló eljárását idézi föl.

„Az írás igazsága: Temesvári Pelbárt” szerint Pelbárt „lenyűgözően művelt és [...]

megdöbbenően kevésbé eredeti” – íme, a magyar filozófia történetének legősibb és legautentikusabb hagyománya (16. o.)! – A „Szép rendbe foglalva: Apáczai Csere János” szerint a tragikus sorsú Apácai – a szerző a nevet a régies, úgymond hagyományörző formában írja – elutazása és hazatérése között szerencsétlen korszakváltás zajlott le Erdélyben: meglehet, de akkor alighanem a valóban adekvát viszonyok tértek vissza a pillanatnyi „aranykor” föllángolása után (35–37. o.). – A „Különbözni, egyezni: Erdélyi János” szerint a megkésett hegelianus Erdélyi: „A kor színvonalán álló hegelianizmust képvisel – akkor, amikor a kor színvonalán már nincs hegelianizmus.” (65. o.) – A „Misericordianus frater: Eötvös József” szerint Eötvösnél – akinek a címben idézett, Széchenyi naplójából származó minősítését a szerző a „megdöbbenően gonosz, fölháborítóan igazságtalan” és ugyanakkor a „mélységesen lényeglátó” jelzőkkel illeti – „a küldetéstudat mélyén [...] az irgalom érzése munkál” (79. o.). „Az érzelmetől előbb a racionális programig, majd a program kudarca nyomán ismét vissza az érzelemhez: az eredendően romantikus indítású és szemléletének romantikus elemeit mindvégig megőrző személyiség útjának lehető legtömörebb summája ez.” (79–80. o.) A fiatal Lukács annakidején pontosan így summázta a romantikus Ibsen pályaképét. ... – „A pozitivizmustól az újidealizmusig: Böhm Károly” szerint Böhm nagy hatásának titka a filozófus rendkívüli műveltsége és erre alapozott rendszerépítő készsége: „A szisztematikus kurzusok sorában tanít filozófiai propedeutikát, lélektant, értékelméletet, logikát és esztétikát egyaránt. A történeti kurzusokban az antikvitástól az újkorig tekintti át a bölcséleti rendszereket. Akár szisztematikus, akár történeti kurzust vezet, előadásain rendkívüli műveltséganyagot görget magával. Matematikai és irodalmi, fiziológiai és biológiai, kémiai és képzőművészeti adatok és utalások tömegével érvel, olvasmányai

hatalmas tengeréből mindenkor a megfelelő példát emelve gondolatmenetébe.” (114. o.) – „A filozófiai gondolat fényénél: Alexander Bernát” szerint a *nemzeti filozófia* kérdése Alexander „bölcseleti munkássága legfontosabb gondolatainak egyike” (127. o.). Alexander ugyanis a magyar filozófia sajátosságait kívánta meghatározni az egyetemes filozófiatörténet keretei között: eszerint a magyar filozófia „bízik a gondolatban”, de a német idealizmust a franciához hasonló „világossági szükségletével” és az angolhoz hasonló „valóságyszeretetével” korrigálja. – A „Maszkok mögött: Pauler Ákos” szerint Pauler objektívistikus platonizmusa mögött szinte nárcisztikus finomságú szubjektivizmus rejtőzött, s a szerző szubtilis, ugyanakkor szociologikusan fundált elemzésekkel bontja ezt ki Pauler egyéniségéből. Böhm, Alexander és Pauler – másként és másként – nemzetközi mércével is magas szinten művelték a filozófiát, ám az igazi eredetiség még belőlük is hiányzott. A fordulat csak Lukács György *oeuvre*-jében történik meg.

„A döntés börtönében: Lukács György” szerint a fiatal Lukács szellemi fejlődése nagyon is logikusan vezetett el a *paulusi* fordulathoz, döntése következtében viszont egy olyan eszmei börtönbe helyezte magát, melyből épp azért nem tudott többé szabadulni, mivel falait maga emelte maga köré. (A szerző az elemzésekben gyümölcsözően alkalmazza Lee Congdon és Poszler György eredményeit.) Percz sikeresen kerül el Lukács megítélésének végletes egyoldalúságait: sem apológiát, sem anatómiát nem kíván gyakorolni. Az eszméiben mondhatni „revizionista”, módszerében viszont mondhatni „dogmatikus” marxista Lukács: „Olyan valaki [...], aki a bírálaton keresztül igazol, és az igazolást elvégezve gyakorol bírálatot.” (172. o.) Az esszé Lukács egyik legmeggyőzőbb portréja. – Az „Emigrációból emigrációba: Mannheim Károly” szerint Mannheim is sajátos útkeresés nyomán jutott el a tudásszocio-

lógia elméletéhez: már a *vasárnapos* filozófus metafizikai ihletésű gondolataiban is ott rejtőzött a későbbi antimetafizikus tudásszociológus. – „Az élet mint tett és mű: Prohászka Lajos” szerint Prohászka „mélységesen introvertált ember, tragikusan magányos személyiség”, akinek „kultúrkritikai bölcselete valódi filozófia: életproblémáinak megfogalmazási és megoldási kísérlete” (219. o.), s aki ugyanakkor – anélkül, hogy ezt erőltetve szándékolná – egyben sajátosan magyar történetfilozófiát is teremt lenyűgöző és a történelem objektív tényeit vízióvá szublimáló *vándor és bujdosó* elméletével. – A „Távol az agóntól: Hamvas Béla” szerint meggondolandó annak az ötletnek az igazsága, hogy Hamvas a magyar Nietzsche. Hiszen Hamvas szerint a tudomány „a lététől elszakadt és az életbe süllyedt modern ember instrumentuma, [...] diadalmenete voltaképpen léthazugságokon alapul, [...] fiktív konstrukcióval igazából csupán világhatalmi rendszerek megalapozásához járul hozzá” (242. o.). (Tessék ezt összevetni Feyerabend szociológizáló tudományelméletével!) Ahogyan általában Nietzsche, a magyar filozófiában kétségkívül Hamvas a posztmodern úttörője. – A kötet záró darabja, a sokatmondó című „Szintézis helyett: Bibó István” szerint Bibónak: „Életében a feledés a sorsa [...] A halálát követő évtizedben [...] műve az eszmei szintézis lenyűgöző mintája lesz.” Lányi Gusztáv legutóbb publikált impozáns Karácsony-monográfiájában meggyőzően érvel amellett, hogy az egymással élesen vitatkozó Lukácsnak, Karácsonynak és Bibónak valójában sokkal több köze volt egymáshoz, mint azt felszínesen gondolni lehetne. Ugyanakkor, írja Percz: „Ő egyáltalán nem azt tekinti céljának, hogy különböző ideológiák között közvetítsen, hogy eltérő eszméket egyetlen szintézisben egyesítsen. Antispekulatív beállítottságú gondolkodó, a 'dolgát magát' néző teoretikus, az 'ép realitásérzék' szükségességét emlegető elméletíró.” És itt fölvetődhet

a kérdés: nem volt-e igaza Alexander Bernátnak, amikor valami hasonlót emlegetett a magyar filozófia nemzeti sajátosságaként?

Perecz könyve mindvégig birkózást jelent ama hagyományos kérdéssel is, hogy vajon van-e magyar filozófia. De valójában van-e hát vajon „angol”, „francia”, „német” stb. filozófia? Nem sokkal inkább az egyetemes filozófiának vannak történetileg kialakult „nemzeti” iskolái, s ezeknek sajátos tradíciói? Ha így fogjuk föl a dolgot, a válasz nem lesz oly nehéz. Temesvári Pelbárttól, mondjuk Pauler Ákosig a magyar filozófia története – mint Perecz írja – recepciótörténet. Színvonalas és egyre színvonalasabb recepciótörténet azonban, egyre több eredeti fölvillanással. És Lukácstól, mondjuk Bibóig már valóban eredeti – és ezért egyetemes jelentőségre is szert tevő – filozófusokkal van dolgunk. S ennek a vonulatnak folyamatosan két jel-

legzetes – hol egymással küzdő, hol egymásba fonódó – sajátosságát figyelhetjük meg empirikusan: egyfelől az esszéisztikus megformálásra, másfelől a szociologizáló elemzésre való hajlamot. (Az utóbbi alkalmasint összefügg a magyar szellemi kultúra erős jogi kötődéseivel.) Mindkettő a fiatal Lukács Györgynél jelent meg először teljes vérteteiben: *A lélek és a formák*, illetve *A modern dráma* lapjain. Tetszik vagy sem: a magyar filozófia történetében azóta mindenki Lukács György köpönyegéből bújt ki. Perecz László esszékötete – mellyel a szerző immár véglegesen a magyar filozófiatörténet-írás első vonalában vívott ki helyet magának – maga is e magyar filozófiai tradíció folytatása. (*Ister, Budapest, 2001, 309 o.*)

Lendvai L. Ferenc

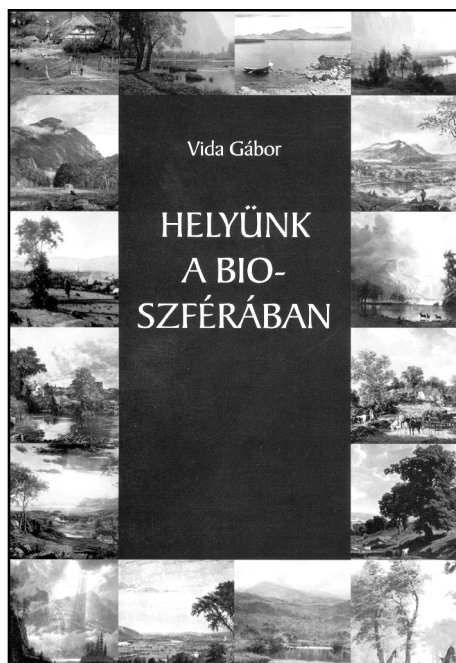
a filozófiai tud. dokt.,
egy. tanár (Miskolci Egyetem)

Vida Gábor:

Helyünk a bioszférában

Korunk, a 21. század embere számos, megoldásra váró feladattal szembesül, a társadalmi egyenetlenségektől a terrorizmusig, a gazdasági kérdésektől a bioszféra kedvezőtlen megváltozásáig. Mint Vida Gábor jelen rövid, gondolatébresztő művéből megtudjuk, ezek a kérdések számos vonatkozásban összefüggnek egymással, és végső soron kapcsolatban állnak a túlnépesedéssel, a földi erőforrások túlzó kihasználásával, a földrajzilag egyenetlen gazdasági fejlettséggel és nem utolsósorban a bioszféra, a természetes ökológiai rendszerek kedvezőtlen emberi módosításával. Vida akadémikus W. S. Broeckert, a nemrég Kék Bolygó-díjjal kitüntetett neves tengerkutatót idézi: *Kék bolygónk a legkritikusabbnak ígérkező évszázadába lép.* E gondolat adja meg a kötet alaphangját, és vonul végig az egyes fejezeteken.

Vida Gábor jól ismert a magyar tudományos és szélesebb közvéleményben mint a

környezetünk jövőjéért aggódó tudós. E könyv első fejezetéből azt is megtudhatjuk, hogy a Természet, a környezet szeretete

hogyan alakult ki benne: hogyan jutott el a vadvirágos réttől a bioszféráig, a könyv fejezeteiben vázolt gondolatokig. Gondolatai leírását a jelenlegi környezeti helyzetkép áttekintésével kezdi (második fejezet), majd röviden tájékozódhatunk az élet, a bioszféra fejlődéséről a Föld története során (harmadik fejezet), továbbá az ember környezetalakító szerepéről (negyedik fejezet). Ezután két nagyszerű fejezet következik, melyben az olvasó a természetes ökoszisztéma, illetve az ember által létrehozott mezőgazdasági és városi ökoszisztémák főbb sajátosságaival, illetve eltéréseivel ismerkedhet meg. Az egyes ökoszisztémák energia- és anyagmérlegének rövid, világos, de szakszerű leírása olyan, a témában elmélyült íróra utal, aki képes gondolatait a kívülről érdeklődővel is jól érthetően közölni.

Az ember és a bioszféra kapcsolatának legnagyobb problémája (hetedik fejezet) a biodiverzitás csökkenése, ami különösen szembetűnő édesvízi és vizes ökoszisztémák esetén. Ez a helyzet egyebek mellett azért aggasztó, mivel a 21. század nagy környezeti kihívása az édesvízhiány lesz. Ha megbecsüljük, hogy adott ország állampolgárainak jelenlegi szintű eltartásához elvileg mekkora terület lenne szükséges, akkor azt látjuk, hogy ez az ökológiai lábnyom a legtöbb országban (a tényleges területre vonatkoztatva) negatív értékeket mutat. Különösen nagy hiány mutatkozik az Egyesült Államokban és az Egyesült Királyságban, de maximumát a szingapúri városállamban éri el. Szeren-

csére egyes országok, mint Brazília, Izland vagy Új-Zéland többlet területekkel rendelkeznek (hazánk szintén a negatív kategóriába tartozik). Természetesen ennek a problémának egyik gyökere a túlnépesedés, valamint (nyolcadik fejezet) a fogyasztói társadalom, a pénz és a (sokszor fölösleges) javak hajszolása. Az utolsó, kilencedik fejezetben a szerző azt a következtetést vonja le, hogy helyünket a Földön csak akkor találhatjuk meg, ha az élet, az ökoszisztémák működését a tudomány mélyebben megismeri, és az ember a helyét ennek alapján egy működőképes, fenntartható bioszférában keresi.

Végül Vida Gábor, a környezettudomány elismertetésének vezető hazai szószólója, *tudományfilozófiai* nézeteit is kifejti röviden. Rámutat, hogy az eddigi redukcionista kutatások mellett a Föld, környezetünk olyan átfogó tanulmányozására is szükség van, amelyben a biológia és a földtudomány, a kémia és a fizika egységet alkot, és amelyben bolygónkat egyetlen összefüggő, komplex rendszerként kezeljük.

A mindenki számára ajánlott kötet átolvasása után az olvasó csak reménykedni tud, hogy a környezeti és tudományos kérdések, amelyeket Vida felvázol, megfelelő erőfeszítések eredményeképpen a jövőben legalábbis részben megoldódnak, és a *Homo sapiens* nevéhez méltóan foglalja el helyét ezen a bioszférával rendelkező különleges bolygón. (*Typotex, Budapest, 2001. 128 o.*)

Mészáros Ernő
az MTA r. tagja

Írások Huszár Tibor 70. születésnapjára

Szerk.: Iványi Erika és Solymosi Zsuzsa

Szép szokás nálunk is, hogy amikor valamely jeles professzor, tudós, kutató elér egy tisztes kort (70–75–80 évet), a munkatársak, barátok, tanítványok emlékkönyvvel lepik

meg. Nemcsak szép szokás, hanem jó is. Ezekbe a kötetekbe ugyanis illik olyasvalamit írni, ami szerzőjének fontos, és ami beleilleszkedik a címadó személyiség által meghatározott gondolkörbe. Az én szakterületemről és környékéről legalább tíz van belőlük a polcomon, és jólesik néha beléjük lapoznom. Azt tapasztalja ugyanis az ember, hogy van (vagy mintha volna) Magyarorszá-

Írások

Huszár Tibor
70. születésnapjára

ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet

gon közös gondolkodás, szellemi eszmecsere. Talán még akkor is, amikor már azt hisszük, nincsen.

A Huszár Tibor számára készült szép kiállítású kötet a hasonló műfajúak közül is kiemelkedik. Nem önmagában a színvonalával – hiszen ebben nem áll egyedül. El kell azonban azt is mondani, hogy valóban kiváló tanulmányok sorozata olvasható benne, méghozzá meglehetősen széles témakörben. Az egységet formailag a Huszár Tibor által alapított tanszék, illetve intézet adja, mivelhogy egy szociológiai és szociálpolitikai tanintézményben sokmindennel kell foglalkozni. Meddig terjed a témák diapazonja? A társadalmi csoportképződéstől (Angelusz Róbert) a hazai prostitúcióig (Székely György). A rendszerváltástól (Csepeli György–Örkény Antal–Székelyi Mária, Róbert Péter) Makarencóig (Pataki Ferenc). A társadalmi biztonságtól (Ferge Zsuzsa) a gyermekszegénységig (Darvas Ágnes–Tausz Katalin). A szociológia történetétől és „hasznától” (Némedi Dénes, Saád József), az összeesküvés-elméletekig (Lakatos László). A francia júliusi monarchia szerepétől a világpolgári szolidaritásig (Somlai Péter). Az egészségügyről folytatott vitáktól (Orosz Éva) a deviancia 70-es évekbeli megítéléséig

(Bíró Judit). A pártállami vezetés politikai dramaturgiájától (Lányi Gusztáv) a globalizációs világ média-varázslatáig (Dessewffy Tibor). A felsőoktatás szociológiájától (Simonyi Ágnes) egy magyar intézmény kialakulásának történetéig (Csákos Mihály). A beszéd pszichológiájától (Bodor Péter) és a pszichozsoklás elméletétől (Erdélyi Ildikó), a filozófiai szociológia történetének kérdéseitől (Wessely Anna) az életrajzi esszéig (Cseh-Szombathy László). Nem az illem kedvéért sorolom fel őket, hanem hogy jellemezni tudjam a kötet szerzőinek sokfelé ágazó érdeklődési körét.

A sokféleségben azonban van valami egység. Pedig a szerzők csak abban azonosak, hogy valamennyien tagjai voltak az Intézetnek, jó néhányan már ott nyerték el szellemi arculatukat is. Egyebekben nagyon különbözőek, eredetüket, pályájukat, világnézetüket, politikai magatartásukat tekintve egyaránt. Így, egyben olvasva, mégis szinte már azt is el lehetne hinni, hogy ha nem is egyetlen ember, de egy összetartó munkaközösség készítette el az egészet. Egy olyan műhely, amelyen Magyarországon talán nincs is, csak a régi egyetemi mesékből hallottunk ilyesmikről.

Elgondolkozom arról, hogy miben nyilvánul meg ez a közösség. Talán azt mondhatnám, hogy leginkább a megközelítés módjában. Abban a kettős igényben, amely minden körülmények között eleget kíván tenni a szakmai alaposág, adatszűrűség követelményeinek, de ugyanakkor megvan benne a merészség is a következtetések levonására. Amely azonban mindig összeegyezteti ezt a kettőt. Nem vész bele az adatok tengerébe, de nem is hágya át őket, tehát nem fogalmaz meg megalapozatlan, és főleg nem ideologikus eszméket. Látszólag nem sok ez, de valójában rengeteg. Ha nem is egy egységes szociológiai iskola, de mindenképpen egy megalapozott tudományos műhely szakmai erényei ezek.

Ami azt bizonyítja, hogy amikor az Intézet egykori tanárai és munkatársai a kötetben köszönetet mondanak Huszár Tibornak, nem protokollárisan teszik ezt, hanem nagyon is őszintén. Ferge Zsuzsa például ezt írja tanulmányának címe alá: „Huszár Tibornak, akinek erőfeszítései nélkül aligha sikerült volna a társadalompolitika legitimálása”. Nem volt kötelező odaírni, nem tette volna, ha nem így gondolná. Rudas Tamás – utódja az Intézet igazgatói székében – ugyanezt fejtegeti az előszóban. Huszár Tibor nehéz körülmények között, kockázatot, harcot és kompromisszumokat egyaránt vállalva életműként létrehozott egy olyan tudományos és oktatási műhelyt, amelyben a legnehe-

zebb korban is biztosítani tudta a tudomány sajtótörvényű szabadságát.

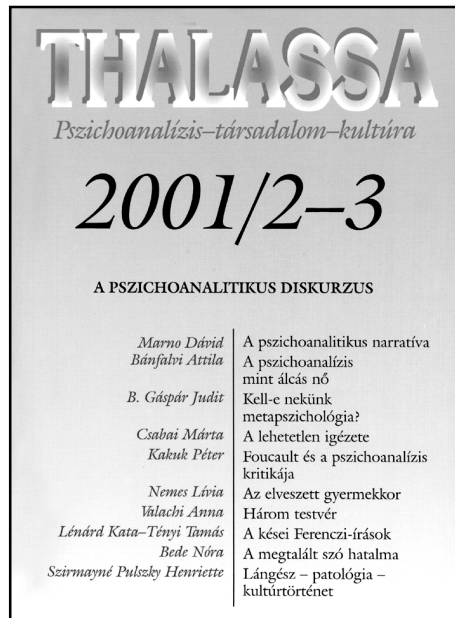
Egyébiránt a kötet tanulmányai a saját, közelebbi szakterületükön fontos témákban fontos megállapításokat tesznek. Szinte mindegyikkel külön kellene foglalkozni, ami természetesen nem fér be egy recenzió keretébe. Mint tudománytörténeti dokumentumot szándékoztam tehát ismertetni. Jóleső érzéssel, hogy olykor Magyarországon is sikerül közös munkával jól működő műhelyeket és intézményeket létrehozni. (*ELTE Szociológiai és Szociálpolitika Intézet, Budapest, 2000. 459 o.*)

Vitányi Iván

a szociológiai tud. dokt.,
tud. tanácsadó (MTA Politika Tud. Int.)

Thalassa

A Thalassa a pszichoanalízis elméleti, interdiszciplináris, társadalmi-kulturális vetületeivel foglalkozó folyóirat. Legutóbbi, dupla száma, amely *A pszichoanalitikus diskurzus* alcímet viseli, nagyrészt a pszichoanalízis mint beszédmód, beszédhelyzet és szöveg különböző nézőpontokból történő értelmezésével foglalkozik. A nyitó tanulmány, Marno Dávid *A pszichianalitikus narratíva* című, rendkívül ambiciózus és színvonalas dolgozata a freudi elméletet a filozófiai előzmények és párhuzam-lehetőségek felől értelmezve gondolkodik a narratíva terápás funkciójáról. Bánfalvi Attila tanulmánya, *A pszichoanalízis mint álcás nő* a nőiség 19. századi megítélése és a pszichoanalízisnek a tudományosság nézőpontjából konstruált (bizonytalan, nehezen meghatározható, „majdnem-tudományos”) szerepe között. B. Gáspár Judit munkája, némileg összhangban Bánfalvi írásával, részben rá hivatkozva határozott kritikát fogalmaz meg a pszichoanalitikus gondolkodás egy újabb irányzatával kapcsolatban, amely egyfajta újraempirizálódási, újraszcientizálódási folyamatot tükröz. Hangsúlyozza a pszichoanalízis kultúrkritikai,

filozófiai, szociálpszichológiai kontextusának jelentőségét, valamint az analitikus–páciens viszony hermeneutikus, közös nyelvet létrehozó minőségét.

Csabai Márta tanulmánya rámutat arra, hogy az utóbbi évtizedek pszichoanalitikus szakirodalmában az ödipális folyamat és szexualitás kérdései helyett egyre inkább a

preödipális időszak, a tárgykapcsolatok, a szubjektum, a nárcisztikus és border-line patológiák kérdései kerültek előtérbe, bár a „klasszikus” kérdések rejtetten továbbra is jelen vannak az analitikus diskurzus „réseiben”, repedéseiben. Kakuk Péter dolgozata Michel Foucault pszichoanalízis-kritikájának jellegzetességeit vizsgálja a szerző három műve alapján.

A folyóirat két előadást közöl a Ferenczi Sándor Egyesület 2000 februárjában rendezett, *Elveszett gyerekkor* című nemzetközi konferenciáján elhangzottakból; mindkettő az irodalomtörténet és a pszichoanalízis határterületén mozog. Nemes Livia az elveszett gyerekkor traumáját vizsgálja Radnóti Miklós önéletrajzi ihletésű szépprózájában, az *Ikkrek havában*. Valachi Anna József Attila, Etelka és Jolán eltérő árvaságkompenzáló stratégiáit elemzi.

A *Műhely* rovatban Lénárd Kata és Tényi Tamás klinikai tapasztalatokon alapuló tanulmánya Ferenczi kései írásaiból és az azokban körvonalazódó interszubjektív énfelfogásból kiindulva mutat rá az anya-gyerek kapcsolat interszubjektív jellegére és a szülő félreértelmező gesztusainak lehetséges következményeire. Bede Nóra a traumatikus múlt újraolvasásának, új narratív keretbe helyezésének jelentőségéről ír a zsidó identitással kapcsolatban, Holocaust-túlélők és leszármazottak elbeszélésének elemzésén keresztül.

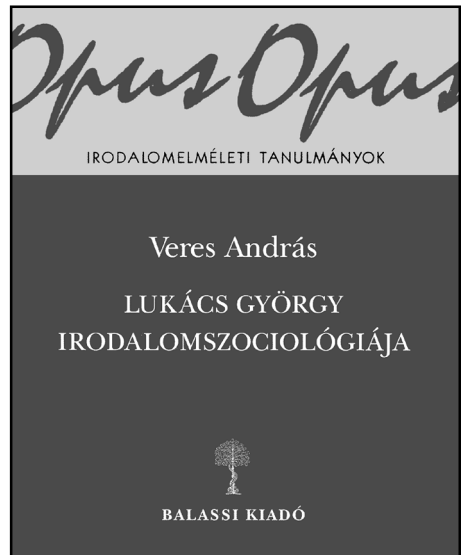
A folyóirat *Archívum* rovata Szirmayné Pulszky Henriette eredetileg német nyelven írott *Lángész, patológia, kultúrtörténet* című könyvéből közöl két részletet, melyek a pszichoanalízis 1930-as évekbeli laikus recepciójának érdekes dokumentumai. (2001/2–3.)

B. A.

Veres András: Lukács György irodalomszociológiája

Lukács György munkásságáról gazdag magyar és idegen nyelvű szakirodalom található. *Veres András* könyve egy eddig nem elemzett, elhanyagolt témakör kimunkálásával járul hozzá ehhez a szakirodalomhoz. A szerző azt vizsgálja, hogyan alakult és mit nyújtott a kortársaknak Lukács irodalomszociológiája.

A rövid könyv két nagyobb részből áll. Előbb a *Korszakok és irányváltások Lukács György pályáján* című fejezetben röviden áttekinti Lukács életét és munkásságát; közelebbi, főként pedig filozófiai sorsfordulóit. Ezt követi három fejezet, melyekben az *irodalomszociológus* Lukács György életművét tárgyalja a szerző. Előbb arról olvashatunk, amit premarxista korszakában alkotott, aztán egy *közbevetés*-ben arról, hogy milyen összefüggések fedezhetők fel szociológiai és történelemfilozófiai szempontjai között,

végül pedig a marxista Lukács irodalomértelmezése a tárgy.

Ezeket a fejezeteket azonban megelőzi egy, néhány rövid bekezdésből álló fejtegetés, amelyben a szerző a „maga mentségéért” arra válaszol igennel, hogy „Beszélhe-

tünk-e Lukács György esetében irodalom-szociológiáról?”. Egyetértek Veres igenjével, és meggyőzőnek tartom azt a koncepciót is, amit kidolgozott. Eszerint pályája kezdetén – főként G. Simmel hatására – Lukács megpróbálta összeegyeztetni a szociológia és a filozófia látásmódját. Később, az 1910-es években elfordult a szociológiától, még később pedig, marxistaként „felemás módon” talált vissza hozzá.

Persze a kételkedő olvasóban megszólalhat a rendszerező tudománytörténész: „eszerint Lukács szociológus (is) volt”? Azt válaszolnám az ilyen kétkedőnek: gondolja át – miként Veres tette – történefilozófia és szociológia összefüggéseit, és vegye figyelembe Lukács hatását a 20. századi szociológiában. Ez a hatás főként a *Történelem és osztályöntudat*-nak köszönhető, amelynek téziseihez és szempontjaihoz közvetlenül és közvetve sokan kapcsolódtak s kapcsolódnak ma is. A közvetítést főként a frankfurti iskola tagjai végezték. Az eldologiasodás, a társadalomtörténet és a modernség összefüggéseiről szóló fejtegetésekben Adorno, Horkheimer, Marcuse, majd pedig Habermas egy új elméletet fedeztek fel. Ez az elmélet (a freudizmussal együtt) értelmezhetővé tette számukra a szükségletek manipulációját, a hamis tudat keletkezését, a kultúr-ipar és a tömegkultúra társadalomalakító hatásait. Vagyis mindazt, ami a „nyugati marxizmus” kritikai elméletének tárgya lett, s vált népszerűvé főként az 1960-as években.

Lukács azt tartotta, hogy a nagy irodalom és művészet nem más, mint az emberiség öntudata, önmegismerése, a társadalmi célok és feladatok felfedezése. Márpedig a polgári társadalom és a kapitalizmus eltorzítja a nagy kulturális objektivációkat, és szembeáll a művészet hivatásával. A filozófia, a tudomány, a művészetek és az irodalom elemzősekor ebből, az egészre, a totalításra vonatkozó gondolatból kell kiindulni. Elméletének így lett középponti kategóriája a „totalítás”.

Veres helyesen írja: „Marxizmus és totalitás egyet jelentett Lukács számára, s élete végéig kitartott amellett, hogy a totalitást szükségképpen kénytelen nélkülözni a diszciplínákra szakadt polgári tudomány” (78. o.).

1919 után Lukács úgy látta, hogy Marx munkássága a társadalomtudományok „kopernikuszi fordulatát” hozta, s ettől kezdve a „polgári tudomány” tévúton jár. Így aztán Lukács azért sem végzett „szociológiai kutatásokat”, mert a szociológiát is polgári tudománynak tartotta. Ő nem fogadta el azokat a kompromisszumokat, amelyeket túlnyomó többségünk a 60-as évektől elfogadott. Az ő marxizmusát nem kellett, de nem is lehetett kiegészíteni azzal, amit a „polgári társadalomtudomány” kínált. (Elvei azért nem süketítették meg. Meghallotta és kifejezte „az idők szavát”, még a szociológiáról is. Így juthatott 1968 után a következőhöz hasonló furcsa következtetésekre: „Önálló szociológiai tudomány nem létezik – a szociológia a valóság igazi átfogó közgazdaságtani kutatásának egyik aspektusa... azt viszont hangsúlyozni szeretném, hogy bár tagadom az önálló szociológia létét, a szociológiai kutatásokat viszont messzemenően helyeslem.” – (Ld: *Lukács György a futurologiáról*. – Valóság, 1971/11. sz. 18. o.)

Életműve cáfolja ezt a következtetést is. Ő sosem végzett olvasókról vagy írókról „szociológiai kutatásokat”, mégis nagy hatása lett elemzéseinek, melyek társadalom és irodalom összefüggéseiről szóltak. Csakhogy ezek a hatások az utóbbi negyedszázadban fogyatkozni kezdtek. Az újabb filozófus- és szociológus-hallgatókat nem érdekli Lukács. Veres András könyvét sokmindennel lehetne kiegészíteni (például a realizmus-elmélet tudás-szociológiai elemzésével), de méltánylandó érdeme az, hogy a korszellem ellenében szól az irodalom-szociológus Lukácsról. (*Balassi Kiadó*, Budapest, 2000)

Somlai Péter

a szociol. tud. doktora, egyetemi tanár (ELTE)